

Nomes de persoa na toponimia de Lalín

Discurso lido o día 5 de novembro
de 2022 no acto da súa recepción,
polo ilustrísimo señor don

Gonzalo Navaza Blanco

e resposta do excelentísimo señor don

Antón Santamarina

REAL ACADEMIA GALEGA

Nomes de persoa
na toponimia de Lalín

O solemne acto académico
en que foron lidos os dous
discursos recolleitos no
presente volume celebrouse
o 5 de novembro de 2022
no salón de actos
da Real Academia Galega.

Edita

Real Academia Galega

ISBN: 978-84-17807-18-4

Depósito Legal: C 1556-2022

© Gonzalo Navaza, 2022

© Antón Santamarina, 2022

© Real Academia Galega, 2022

Deseño da colección

Grupo Revisión Deseño

<https://doi.org/10.32766/rag.402>

Ayuntamiento de A Coruña
Concello da Coruña

Nomes de persoa
na toponimia de Lalín

REAL ACADEMIA GALEGA

A Coruña 2022

Discurso do ilustríssimo señor don
Gonzalo Navaza Blanco

Señor Presidente da Real Academia Galega,
señoras académicas, señores académicos,
amigas e amigos:

Non podo comezar esta intervención sen manifestar a miña emoción e o meu agradecemento pola alta honra de ingresar nesta institución, dedicada ao servizo da lingua e da cultura do país, e mais a miña vontade de asumir con entusiasmo e dignidade o compromiso que representa. Moitas grazas aos señores académicos Antón Santamarina, Ramón Lorenzo e Xesús Ferro Ruibal pola confianza depositada en min ao presentaren a proposta, ao plenario da Academia por votala favorablemente e aos amigos e achegados presentes por me acompañaren neste acto.

Quere a tradición que os novos membros inicien o seu discurso de ingreso cunha lembranza da persoa que veñen substituír. Agrandando a miña responsabilidade saber que me corresponde ocupar o lugar que deixou Xosé Ramón Barreiro Fernández e son ben consciente da distancia que me separa dunha persoa da súa altura intelectual e humana, e de que o tempo de que dispoño só me permitirá un esbozo biográfico moi sucinto e por forza incompleto.

Xosé Ramón Barreiro naceu en Ribeira o 2 de decembro de 1936. Inicialmente encamiñado aos estudos eclesiásticos, xa obtivera os graos de licenciado e doutor en Dereito Canónico (1965) pola Universidade Gregoriana de Roma cando comezou Filosofía e Letras na alma máter compostelá, onde se licenciou (1974) e doutorou (1979) cunha tese sobre o campesiñado galego do século XIX. Na Universidade de Santiago exerceu a docencia desde 1974 ata a súa xubilación. Todos cantos asistiron ás súas aulas poden testemuñar o seu rigor, a súa elocuencia, a súa capacidade comunicativa e persuasiva, a súa cordialidade. Profesor titular (1984) e catedrático de historia contemporánea (1987), foi o primeiro decano elixido democraticamente na Facultade de Xeografía e Historia como facultade autónoma, emancipada dos vellos

estudos de Filosofía e Letras, e foi activo fundamental, xunto con outros colegas como Ramón Villares (con quen compartiu responsabilidades no goberno da institución cando este exerceu como reitor), na consolidación da presenza da historia de Galicia nos programas oficiais dos estudos de historia na universidade galega.

Na década de 1970 publicou os seus primeiros libros sobre sociedade e política na Galicia oitocentista: en 1976 *El carlismo gallego* —reeditado e ampliado en 2008 como *O carlismo galego*— e en 1977 *El levantamiento de 1846 y el nacimiento del galleguismo*. Estes libros fundacionais, centrados xa no que había de ser obxecto recorrente do seu interese de historiador, apareceron na editora compostelá Pico Sacro, fundada por el mesmo con outros colaboradores. Sirva a referencia a esta súa condición de editor como mostra temperá da intensa actividade que desenvolveu como promotor, coordinador ou membro de institucións culturais ou consellos científicos de publicacións periódicas, á cal debemos engadir a desenvolvemento como director de teses e traballos académicos ao longo de medio século de fecunda actividade como profesor e como historiador. Nesa súa editorial compostelá da década de 1970 apareceu, por exemplo, unha obra capital no campo escollido para o discurso de quen lles fala, a colección de artigos de Abelardo Moralejo Lasso titulada *Toponimia gallega y leonesa* (1977).

Do ano 1980 é a súa tese de doutoramento sobre economía e sociedade do campesiño galego do século dezanove, que en certa medida foi publicando fragmentariamente, pois constitúe a fonte de moitos artigos posteriores de temática específica. En 1981 publicou a *Historia contemporánea de Galicia*, mostra da súa obra de carácter máis divulgativo, recoñecida co Premio da Crítica, e o mesmo ano *Liberales y absolutistas en Galicia (1808-1833)*. De 1982 é *Historia política de Galicia*, da editorial Gamma, e de 1986, a *Historia de la ciudad de La Coruña*.

Apaixonado bibliófilo, foi reunindo un arquivo e unha biblioteca riquísimos, con pezas únicas e documentos de extraordinario valor para a historia do país. A súa edición anotada de *La imprenta en Galicia*, de Soto Freire de 1982, ten continuación na *Historia de la imprenta en Galicia*, con Antonio Odriozola, publicada no ano 1991. Desde este mesmo ano dirixiu os tomos dedicados á historia contemporánea de Galicia no *Proxecto Galicia* de Hércules de Ediciones. Na década seguinte dirixiu *A gran historia de Galicia* (2008), publicada por *La Voz de Galicia*, con cinco dos trinta e dous volumes da súa propia autoría. Tamén foi director e principal redactor

da *Historia da Universidade de Santiago de Compostela*, aparecida en dous volumes, en 1998 e 2002, ao son da celebración dos cinco séculos da institución.

Membro da Real Academia Galega desde 1997, en 2001 codirixiu a obra colectiva *Parlamentarios de Galicia. Biografías de deputados e senadores (1810-2001)*, coeditada por esta institución e o Parlamento de Galicia, «un monumento prosopográfico da historia do parlamentarismo e a representación política en Galicia», en palabras de Ramón Villares. No período en que exerceu como presidente comezou a dar ao prelo, desde o ano 2005 e xunto con Xosé Luís Axeitos, con quen xa tiña colaborado noutras publicacións, o epistolario de Manuel Murguía, que foi aparecendo baixo os títulos de *Cartas a Murguía, I, II e III* ata o ano 2019 en que se publicou o cuarto volume, titulado *Correspondencia da familia Murguía-Castro e outras cartas*. Coincidindo co bicentenario da guerra contra os franceses, en 2009, deu á luz a súa *Historia social da guerra da Independencia en Galicia*, onde reivindicou o protagonismo do pobo galego e a súa capacidade organizativa nos acontecementos históricos de 1809, protagonismo desvirtuado ou silenciado pola historiografía oficial.

De 2008 e 2010 son os dous volumes colectivos titulados *Papés d'emprenta condenada*, dirixidos por Ramón Mariño, acerca da escrita do galego nas décadas que precederon ao Rexurdimento, onde se ocupou dos textos de carácter histórico e biográfico que contextualizan os autores tratados. No ano 2012 saíu a súa monumental biografía do fundador da Real Academia Galega, titulada sucintamente *Murguía*, que ten como complemento a mencionada edición do epistolario. Repite máis dunha vez Murguía no seu *Diccionario de escritores* a idea de que ningún pobo esquece impunemente a súa historia. A obra de Xosé Ramón Barreiro é un poderoso antídoto contra esa maldición.

En 2019 publicou un novo libro titulado *Os incómodos sociais. A transgresión intelectual en Galicia*, unha achega biográfica a catro figuras heterodoxas ou extravagantes do século XIX galego: Francisco María del Valle Inclán, Manuel Freire Castrillón, Antonio Fandiño e Juan Manuel Pereira.

O seu ingreso na Real Academia Galega producírase en 1997, a proposta de Antonio Meixide Pardo, Antonio Fraguas e Xosé Filgueira Valverde, cun discurso sobre *O liberalismo coruñés: a segunda xeración (1823-1846)*. Nese mesmo ano incorporouse á Comisión Executiva como tesoureiro, durante a presidencia de Francisco Fernández del Riego e, en decembro de 2001, foi elixido presidente, cargo que exerceu

ata o 18 de decembro de 2009. Os seus anos nos órganos directivos da Academia foron tempos de renovación e mudanza, que significaron unha nova dinámica: entre outras actividades, nese período actualizáronse os acordos da normativa da lingua, redactáronse os novos estatutos, celebrouse o centenario da institución e comezáronse a dixitalizar os fondos. Á súa iniciativa débese tamén a potenciación da Casa-Museo Emilia Pardo Bazán, coa apertura dunha liña de estudos pardobazanianos e da revista *La Tribuna*.

Xosé Ramón Barreiro foi membro do Instituto de Estudos Galegos Padre Sarmiento (secretario entre 1973 e 1983), do Centro de Estudios Jacobeos (dirixiu a revista *Compostellanum*), do Instituto José Cornide de Estudios Coruñeses, do Novo Seminario de Estudos Galegos, do Consello da Cultura Galega (como membro electo e posteriormente como representante da Real Academia Galega no plenario, e no seo do Consello foi coeditor da *Revista de Estudos Migratorios Galegos*). Foi tamén padroeiro da Fundación Rosalía de Castro e membro de numerosas fundacións e consellos científicos e editoriais.

En 2008, con motivo da súa xubilación, publicouse a obra colectiva de homenaxe titulada *A patria enteira*, coordinada por Xosé Luís Axeitos, Emilio Grandío e Ramón Villares.

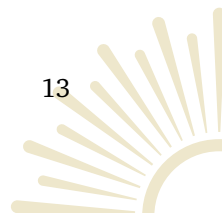
Grazas á obra de Barreiro temos hoxe unha visión diferente de moitos aspectos clave da nosa historia; por exemplo, o mencionado protagonismo popular na guerra contra os franceses en Galicia, o dos liberais galegos na revolución que conduciu ao Trienio Liberal ou a importancia do levantamento de 1846 na xénese do galeguismo político. Alén dos seus estudos sobre o noso século XIX, a obra de Xosé Ramón Barreiro abrangue moi diversas materias. Aos libros mencionados debemos sumar outros que omito neste brevísimo esbozo biográfico e numerosos artigos dispersos en obras colectivas e publicacións periódicas. En todos eles deixou mostra dos seus vastos coñecementos, do seu rigor, da súa amenidade, da calidade literaria da súa prosa. Todo iso queda aí, na súa obra.

Quen o tratou, ademais, pode dar fe da súa calidade humana, da súa voz profunda e sedutora, da súa cordialidade, da súa lucidez, da admiración e o afecto que suscitaba. Faleceu na Coruña o 17 de marzo de 2021.

Vou falar aquí de toponimia, da toponimia da miña terra de Deza. Desde o Padre Sarmiento é xa un lugar común enxalzar a riqueza toponímica de Galicia. Unha riqueza que, mais alá do seu valor patrimonial, ten tamén para nós unha dimensión identitaria e emotiva. Na toponimia prodúcese un encontro de dous ámbitos que moven a nosa paixón: a terra e mais a lingua.

Hai corenta anos, traballando en Ourense como profesor de lingua e literatura galegas no ensino medio, ao pouco de aprobar a oposición, Antón Santamarina propúxome facer o traballo de campo necesario para corrixir a toponimia da cartografía 1:25.000 do Instituto Xeográfico Nacional da provincia de Ourense e as áreas limítrofes. No tempo que me permitía o meu horario, destinando as fins de semana para as zonas máis afastadas, ao longo de seis anos percorrín todas as parroquias daquel territorio e funme apaixonando polos topónimos. A experiencia foi para min un auténtico *máster na aldea*, daquela un desiderátum que Xesús Alonso Montero recomendaba para os profesores que inaugurabamos a presenza do galego como materia oficial no ensino non universitario.

Nos anos que seguiron ao final da ditadura e no proceso de transición ao estado das autonomías, a toponimia galega das fontes escritas e das denominacións oficiais dos núcleos habitados presentaba un altísimo grao de deturpación, resultado da secular pretensión de acomodar á lingua castelá os nomes de lugar galegos. A deturpación afectaba a todos os planos da lingua: ao léxico, coa substitución dos topónimos galegos polo cognado castelán, cando existía (*Otero* por *Outeiro*, *Villa* por *Vila...*), á morfoloxía (*Rubiana* por *Rubiá*) e á fonoloxía, cunha interdicción que afectaba non só a fonemas exclusivos, como a consoante palatal fricativa xorda, senón a outros trazos propios do galego, como os ditongos decrecentes (*Ameijeira* por *Ameixeira*,

Requejo por *Requeixo* ou *Sotelo* por *Soutelo*...). A castellanización da toponimia non respondía a patróns coherentes; un mesmo topónimo podía aparecer castellanizado para un lugar e sobrevivir na forma galega para outro... Un *Vilanova* traducíase como *Villanueva* aquí e mantíñase como *Vilanova* acolá... iso si, non había *Villabueña* para ningún dos nosos *Vilaboa*.

Foi unha enorme fortuna para a toponimia galega e para todos nós que no proceso de transición política se transferise ao goberno autónomo de Galicia a competencia na materia no que se refire aos nomes dos núcleos de poboación. Creo que en boa medida debemos agradecerllo á xestión de Xosé Antonio García Cotarelo, que deixara Madrid, onde exercera altos cargos, para vir á súa terra a ocuparse das transferencias e da posta en marcha das novas estruturas administrativas galegas, principalmente como secretario xeral técnico da Consellaría da Presidencia en sucesivos gobernos da incipiente autonomía. Home culto, sensible diante da trapallada que figuraba nos nomenclátors oficiais, seguramente persuadido por Antón Santamarina e quizais por outras persoas das que integrarían a primeira Comisión de Toponimia, logrou para Galicia esa transferencia, unha singularidade da autonomía galega, pois noutros territorios a toponimia é competencia municipal. Deste xeito foi posible levar adiante un proceso de restauración con criterios científicos e uniformes e un principio de carácter xeral que establecía que a única forma oficial dun topónimo había de ser a súa forma galega, tal como se recolleu máis adiante na lexislación.

Eses criterios uniformes están expostos en diferentes publicacións relacionadas coa Comisión de Toponimia que se creou para o efecto, con expertos na materia, filólogos e personalidades de recoñecida solvencia: Antón Santamarina, Ramón Lorenzo, Xosé Filgueira Valverde, Antón Palacio, Elixio Rivas, Xosé Luís Pensado... e expóñense sucintamente na introdución da edición do *Nomenclátor de Galicia* de 2003: respecto polas características da fala local, preferencia polas variantes máis etimolóxicas ou máis conservadoras cando na fala convive máis dunha solución, acomodación ás formas do galego normativo naqueles casos en que os topónimos contiñan apelativos comúns da lingua etc.

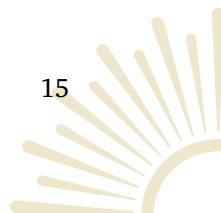
A uniformidade dos criterios non significou que non se tratase cada topónimo de forma individualizada, e concedéuselle igualmente importancia á tradición escrita dos nomes sempre que non fose resultado de castellanización ou deturpación castellanizante. Polo que respecta ás cuestións meramente ortográficas, e no que afecta ao emprego de *b*- inicial ou de *v* e *b*, o criterio etimolóxico aplicouse naqueles casos en

que os topónimos contiñan termos do léxico común acomodándoos á escrita destes segundo a normativa oficial. *Ribeira* ditaminouse con *b* porque así se escribe o nome común *ribeira*, de acordo coa súa etimoloxía. Para os topónimos opacos ou escuros, mantívose a tradición gráfica sempre que non fose castelanismo, mesmo nos casos que contradín a etimoloxía coñecida, como sucede con *Trives* ou *O Grove*, poñamos por caso.

En contadísimas ocasións, na grafía ditaminada para algúns topónimos non parece haber coincidencia coas formas establecidas no léxico común normativo. Os diferentes lugares que conteñen o substantivo *estibada*, a forma oficializada con *b*- parte de interpretalos como procedentes dun participio de *stipare* ‘cercar, cerrar’ que vemos no latín medieval, en tanto que no dicionario vemos o substantivo *estivada* con *v*, que obedece á explicación etimolóxica que o emparenta con *estío*, unha etimoloxía que remonta a Sarmiento.

Noutras ocasións, igualmente fabas contadas, a discordancia ten que ver coa consideración dun termo como apelativo común no galego actual. No caso de *Barcia*, *Barxa* e derivados, relativamente frecuentes tamén como apelidos, optouse por manter o *b*- inicial, mesmo sabendo que o étimo deses termos prelatinos era con *v*-, e tratáronse coma se non fosen apelativos, por mais que na tradición lexicográfica galega si se recollan como tales. Figuran na versión actual en liña do Dicionario da Real Academia Galega, que lles asigna a definición de ‘Terreo chan e fértil situado nas marxes dun río, que é frecuentemente anegado por este’.

Non sempre é fácil saber se un termo presente na toponimia é realmente un apelativo común na fala. Os dicionarios da lingua galega incorporaron en ocasións como entradas algúns topónimos que non o eran, atribuíndolles significados deducidos da realidade física designada ou a partir de hipóteses etimolóxicas máis ou menos sólidas. É curioso o caso de *Lubre*, nome dunha parroquia de Bergondo, que aparece no dicionario de Leandro Carré en Lar (1928-1931) como substantivo masculino, definido como ‘bosque sagrado de los celtas’. Tomouno de Benito Vicetto, segundo me informa Antón Santamarina. Da primeira edición de Carré debérono tomar os dicionarios de Eladio Rodríguez e de Franco Grande, que tamén o dan como masculino e amplían e precisan a definición ‘Bosque o lugar sagrado donde los antiguos druidas celebraban sus cultos nocturnos a la luz de la luna’ (Santamarina, DdD, *s.v.*). O grupo musical chamado *Luar na Lubre* debeuno de tomar de Carré, pero da segunda edición (1933) ou de posteriores, onde corrixiu o xénero

para feminino. Polo que respecta a *Barcia*, pode considerarse significativo que o *Nomenclátor* recolla dezaoto localidades chamadas *Barciela*, *Barxela* ou *Barcela*, cun sufixo diminutivo que deixou de ter rendemento na Idade Media, fronte a un só exemplo de *Barxiña*, aldea da parroquia de Barxa, en Celanova, que ademais non demostra que *barxa* fose apelativo cando se formou o derivado porque pode ser topónimo replicante do do veciño lugar chamado *Barxa*, que dá nome á parroquia. Pode compararse co termo próximo *veiga* (ao cal se remite no dicionario desde a entrada *varcia*), que conta no *Nomenclátor* con moitos derivados diminutivos en *-ela*, desde *Veicela*, que por forza se orixinou en latín, *Veiguela* etc. e unha ducia de diminutivos en *-iña*, *Veiguiña*.

No proceso de corrección do *Nomenclátor* mantívose a forma claramente castelá nalgúns topónimos nados nesta lingua, como os *A Casilla* ou *O Ventorrillo* da rede viaria. Noutros casos, como en *Manzaneda*, castelanización dun medieval *Maceda* que evitou a homonimia co veciño Maceda actual (na Idade Media, *Maceda de Trives* e *Maceda de Limia*, respectivamente), a prudencia e o rexeitamento local, que alega razóns económicas, levaron a manter o castelanismo arraigado desde hai séculos. Foi tamén a opinión local, que aduce razóns semellantes, como a marca dos produtos dos seus oleiros, a que levou a manter como *Niñodaguia* o topónimo de Xunqueira de Espadanedo, neste caso prevalecendo unha forma estándar do galego sobre a forma oral *Nodaiga*, que era ademais a que correspondía aos resultados locais de cada un dos elementos do composto.

Expoño a seguir o obxecto central desta intervención, que son os topónimos derivados de nomes persoais nas entidades de poboación do meu concello de Lalín.

Nomes de persoa na toponimia de Lalín

É significativa a relativa abundancia de topónimos do concello de Lalín que teñen orixe nun antropónimo, como sucede co propio nome da vila e do concello. A diferenza da maioría dos nomes de lugar, que no momento en que naceron como tales eran transparentes para os falantes porque estaban constituídos por apelativos da lingua común, os antropónimos non veñen condicionados pola realidade que designan, non gardan relación con ela. Proceden dun repertorio antroponímico limitado, que foi variando co tempo, e con frecuencia podemos asignarlles unha cronoloxía máis ou menos precisa segundo a época en que se empregaron os respectivos nomes de persoa ou a fórmula seguida para a creación do topónimo.

Os nomes de orixe antroponímica pasan de sesenta nas entidades de poboación do concello, arredor dun 16 % do total, unha proporción elevada. A maior parte conteñen o resultado do xenitivo do nome persoal segundo as leis fonéticas comúns da evolución do latín ao galego. Case todos os nomes persoais pertencen aos repertorios latino-cristián ou xermánico, algo máis numerosos os do primeiro, e a maioría teñen orixe na Idade Media, moitos nos últimos séculos do primeiro milenio.

Dos tres modelos con que creaban os romanos nomes de lugar a partir de antropónimos, segundo as fórmulas *Villa Laurentia*, *Villa Laurentiana*, *Villa Laurentii*, de máis antiga á máis recente (Piel 1947, pp. 151-154), predomina absolutamente o terceiro, o do xenitivo do antropónimo, que sobreviviu na onomástica séculos despois de desaparecer o sistema casual do latín e que constitúe, segundo o profesor alemán, «una característica quase exclusiva da Hispânia, não se encontrando en nenhuma outra parte do território românico». O xenitivo do antropónimo seguiu empregándose para crear nomes de lugar ata o século XI. Polas características dialectais de Deza e do galego central, na toponimia da zona diferéncianse os resultados da segunda fórmula (*Laurentiana*) dos formados segundo a terceira a partir dun antropónimo derivado en *-anus* (*Laurentiani*), que conflúen nos seus resultados

en áreas occidentais.¹ Do mesmo xeito, tamén producen resultados diferentes os procedentes dun xenitivo en *-anis* ou dun acusativo en *-anes* dos xentilicios plurais en *-anos* (*Goiás* vs. *Ribeiraos*). Non ofrece dúbida *Madriñán*, por exemplo, que na zona só pode corresponder a un xenitivo en *-ani* do nome *Maternianus*, e non a un adxectivo feminino *MATERNIANAM*, formado sobre *Maternus*. Igual ca noutras áreas, conflúen os resultados dos acusativos en *-anem*, *-onem* cos dos xentivos en *-ani*, *-oni* (en *-an*, *-on* ou en *-ai*, *-oi*), e os do xenitivo singular en *-anis*, *-onis* cos do acusativo plural *-anes*, *-ones* (en *-ás*, *-ós*).

Vexamos os nomes de entidades de poboación de Lalín que parten dun nome de persoa. Os rexistros medievais que se citan sen indicación de fonte están tomados dos corpus de documentación medieval en latín e galego, CODOLGA e TMILG, respectivamente. Proceden case todos das coleccións diplomáticas dos mosteiros próximos, principalmente os de Oseira, Dozón, Carboeiro e Aciveiro, ademais doutras fontes de Lugo e Santiago. Para rexistros máis recentes usei o libro de Apeos da casa de Lemos en Deza, do século XVII, que se pode consultar no portal PARES, o Catastro de Ensenada para o XVIII e mais os nomenclátors dos séculos XIX e XX. Para os antropónimos servínome principalmente dos traballos sobre nomes de poseores latinos de Joseph Piel (1947, xunto con outros artigos posteriores), de *Hispano-gotisches Namenbuch*, de Piel e Kremer (1976) e de *Antroponia medieval galega* (1999) de Ana Boullón.

Alfonselle é o nome dunha aldea da parroquia de Lalín. Contén o resultado de **Afonsellus* ou **Adefonsellus*, derivado con sufixo diminutivo latino a partir do nome de orixe xermánica *Adefonsus*. Este é un antropónimo bímembre, cun primeiro elemento que é quizais *apal* ‘nobreza’ ou **hapu* ‘loita’ e un segundo **funs* ‘disposto, valente’, ambos os dous góticos (HGN, §3; Boullón 1999, p. 117). A forma non castellanizada do topónimo, *Afonselle*, é a habitual na escrita polo menos ata o século XVIII, pois así consta no Catastro de Ensenada. Na documentación medieval do mosteiro de Dozón rexístrase indistintamente nunha variante con aférese da vogal inicial e na forma plena: *toto termino de Fonseli*, ano 1220; *Iohannes Pelagii de Afonseli*, 1226. É un *unicum* e xerou apelido, no cal se consolidou a forma castellanizada

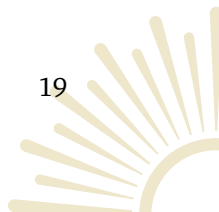
1 Na Galicia occidental, só a documentación suficientemente antiga permitirá saber se *Bertamirans* contén un deantroponímico en *-anis* ou *-anes* ou un detoponímico xentilicio en *-anos*, do mesmo xeito que só a documentación nos permite saber que o nome do cabo ou punta chamados *Touriñán* corresponde a un feminino (*insula Tauriniana*) e non a un masculino en *-anum* ou un xenitivo en *-ani*; no galego de Deza terían resultados distintos: *Touriñá*, *Touriñao*, *Touriñán*.

Alfonselle a partir da creación do Rexistro Civil na década de 1870. Esa variante castelanizada transmitida como apelido contribuíu seguramente á perda da forma xenuína galega do topónimo.

Afonsín é nome de lugar nas parroquias de Barcia e Vilatuxe. Contén o resultado do xenitivo de *Adefonsinus*, paralelo do anterior con diferente sufixo diminutivo (Boullón 1999, p. 122). O *Nomenclátor de Galicia* (2003) recolle outros seis topónimos formados con este nome, tres deles coa forma castelanizada *Alfonsín*, que tamén era a que figuraba para os de Lalín nos nomenclátos ata 1980, e un con aférese da vogal inicial, *Fonsín*. Algúns destes rexístranse como *Afonsini* e *Fonsini* na documentación medieval. A aférese puido producirse no topónimo ou xa no antropónimo, pois á beira de *Afonsinus* tamén se rexistra a variante *Fonsinus* entre os séculos IX e XI.

Agrazán, na parroquia de Anzo, contén talvez o resultado dunha haplloxía a partir dun composto AGRUM GRATIANI, aínda que non dispoñemos de rexistros documentais suficientemente antigos que o confirmen. *Gratianus* é nome persoal de orixe latina, derivado do substantivo *gratia* ou do adxectivo *gratus*, e polo tanto emparentado con outros antropónimos latinos como *Gratus* ou *Gratinus*, que tamén deixaron pegada na toponimia galega e portuguesa (Piel 1947, §163, §164; Boullón 1999, p. 252). No CODOLGA atopamos mostras do emprego de *Gratianus* como nome persoal entre nós polo menos ata o século XII. Non parece atranco para a etimoloxía proposta a grafía *Agrazán* con que figura no Catastro de Ensenada, que acaso é atribuíble ao escribán ou ao copista, pois noutras fontes algo posteriores e en todos os nomenclátos do século XX figura sempre como *Agrazán*. Nicandro Ares (2013, p. 694) remonta a este mesmo antropónimo latino o topónimo *Gracián*, lugar do concello de Castroverde.

Agruchave, na parroquia de Donramiro, parece corresponder a un composto AGRUM FLAVII ‘agro de Flavio’. Non figura entre os topónimos galegos (3 *Chave*, 2 *Vilachave*) atribuídos por Piel ao antropónimo de orixe latina *Flavius* (1947, §141), talvez por non poder descartar nel o substantivo común *chave* (< CLAVEM). Así e todo, nos rexistros medievais (*Pedro Eanes d’Agrochave*, ano 1389; *couto de Lalín et Agruchave*, 1473), aínda que serodios, non hai rastro dun nexo preposicional, polo que é verosímil a orixe antropónimica. No CODOLGA temos mostra do uso deste nome persoal entre nós na Idade Media, igual ca dos seus derivados *Flavianus* e *Flavinus* (Boullón 1999, p. 212).

O Alle, na parroquia de Losón, e mais o segundo elemento dos compostos A Cima do Alle, O Fondo do Alle e O Porto do Alle, na parroquia de Filgueira (que non é estremeira coa de Losón), conteñen o resultado do xenitivo EULALII do nome persoal *Eulalius* ‘ben falado’ (Boullón 1999, p. 205), o correspondente masculino de *Eulalia*, un nome con orixe no grego que contou con enorme difusión na Península desde os primeiros tempos do cristianismo polo culto a *sancta Eulalia emeritense*, santa Baia de Mérida. Non inclúe Piel estes topónimos entre os que remiten ao nome *Eulalius*, pero si un composto *Viloalle*, parroquia en Mondoñedo (1984, p. 12). Os rexistros medievais do Alle lalinense parecen confirmar o étimo EULALII, pois aparece como *uilla Ouali* en documentación anterior ao ano 1000: *ad terminos de Vergazos et de uilla Ovali* (ano 968). Os lugares de *Cima do Alle* e *Fondo do Alle* constaban como *lugar Doalle de Arriva* e *lugar Doalle de Abajo* nos Apeos da casa de Lemos en Deza (1679-1683).

Alperiz é un lugar da parroquia de Parada, a cal figura nalgunhas fontes escritas como *Parada de Alperiz*.² Ata o século XIX, e xa desde a Idade Media, Alperiz constituíu parroquia autónoma, distinta da de Parada, segundo vemos na documentación de Oseira: *ecclesia Sancte Marie de Parada et ecclesia Sancti Petri de Alpiriz*, ano 1247; *in parrochia sancti Petri de Alpiriz in terra de Transbaloute*, 1253. O nome repítese nunha aldea do concello do Saviñao. *Alperiz* é o resultado do xenitivo *ALPERICI dun nome persoal medieval de orixe xermánica (*H*)*ilpericus*, *Elpericus* ou *Alpericus*, cun primeiro elemento *alp-* ou *elp-*, quizais do gótico *hilpan* ‘axudar’, e un segundo *-ricus*, do xermánico *rikaz ‘poderoso’, tan produtivo na onomástica persoal de orixe xermánica (HGN, §74). Boullón recolle unha forma con distinto sufixo *Elpericius* (1999, p. 197); no CODOLGA vemos exemplos de persoas galegas chamadas *Elpericus*, *Helpericus* ou en romance *Elperigo*, en documentos dos séculos X e XI.

Amboade é unha das aldeas da parroquia de Barcia. Repítese o topónimo nos concellos de Coristanco, A Laracha e Paderne, ademais doutro *Amboade*, hoxe deshabitado, en Pantón (Palacio 1981, p. 757). Contén o resultado do xenitivo dun nome persoal de orixe latina; Joseph M. Piel (1947, §16 e §172) vacilou entre atribuílo

2 O composto empregábase para evitar homonimias, por exemplo coa parroquia de Parada, no concello de Silleda, que pola mesma razón era coñecida como Parada de Laro, nome creado por composición co da veciña parroquia de Laro. Incomprendiblemente, na voz *balouta* do Dicionario de L. Aguirre del Río (1858) e na edición impresa do dicionario de Francisco Xavier Rodríguez (1863), na enumeración das parroquias que integran a terra de Balouta, Parada (de Alperiz) aparece como *Parada de Laro* (Santamarina, DdD, s.v. *Balouta*).

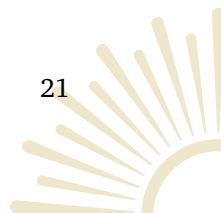
a *Ambulatus* ‘andado’ ou a *Involatus* ‘escapado’. Parece máis probable o segundo, pois vemos no CODOLGA individuos galegos denominados *Envolatus* nos séculos IX e X (Boullón 1999, p. 269) e os topónimos correspondentes constan na documentación latina con *i-* ou *e-* iniciais: *In Bregantinos* [...] *Involati*, ano 924; *sancta Marina in Envolati*, ano 951.

Anseán é o nome dunha parroquia, coa advocación de Santiago, e dunha aldea dela. Repítese como nome de parroquia no concello do Corgo e como lugar en Dumbría. Proceden do acusativo ANSILANEM dun nome persoal de orixe xermánica *Ánsila*, aínda que tamén podería explicarse a partir do xenitivo ANSILANI dunha forma latinizada *Ansilanus*. Este é un antropónimo de etimoloxía escura, quizais relacionado con *Asen*, nome dun semideus gótico (HGN, §17). Os topónimos rexístranse no século XII como *Villam de Ansilam*, ano 1120; *ecclesia de Ansiam*, 1127; *Ansian*, 1133; *Ansiam*, 1160.

Antuín, nome dunha das aldeas da parroquia de Catasós, procede do xenitivo ANTONINI do nome persoal de orixe latina *Antoninus*, derivado de *Antonius*. No latín medieval *Antoninus* alterna cunha variante *Antolinus*, con disimilación consonántica, de onde vén o castelán *Antolín*. En galego conflúen esas dúas variantes no resultado *Antoíño* (Boullón 1999, p. 133). Na toponimia galega é máis común o correspondente haxiónimo, *Santo Antoíño* ou *Santantoíño*, ca o nome resultante do xenitivo, *Antoín* ou *Antuín*. Un topónimo portugués paralelo rexístrase no século X como *villa Antolini* (Piel 1947, §26). Non coñecemos rexistros medievais do *Antuín* de Catasós, que figura como *Antoín* nos Apeos da casa de Lemos en Deza no século XVII. No Catastro de Ensenada da parroquia lalinense de Anzo consta outro *Antoín* como nome de terras cultivadas e de monte.

Ateán é nome dun dos lugares da parroquia de Botos. Ten un paralelo en *Atián*, lugar no concello de Orol. Ambos son probablemente o resultado de ATILANEM, acusativo do nome persoal de orixe xermánica *Attila*, formado sobre *atta* ‘pai’, co sufixo átono diminutivo ou formador de hipocorísticos *-ila* (HGN, §28; Boullón 1999, p. 144). É o mesmo nome do célebre Átila, rei dos hunos. *Ateán* tamén pode proceder dun xenitivo ATILANI, acomodado ao xenitivo da segunda declinación latina, dado que tamén se rexistra este antropónimo latinizado como *Attilanus* (no CODOLGA: *Attilanus episcopus*, ano 909; *Attilanus abba*, 960 etc.).

Baxán é un lugar da parroquia de Botos. Repítese o topónimo no concello de Sarria. Piel inclúeo entre os nomes de poseores latino-cristiáns relacionados co

antropónimo *Baginus*, de orixe pouco clara (1947, §64). O topónimo pode conter o resultado do xenitivo BAGIANI dun derivado *Bagianus*, mais tamén dun acusativo BAGIANEM a partir dunha declinación *Bagia, -anis* (Boullón 1999, p. 148) coma a dos nomes xermánicos en *-a, -anis*. Na documentación de Toxosoutos menciónase un idéntico *casale meum de Bagiam* (ano 1247), non localizado na actualidade; é quizais o de Botos, que rexistramos algunhas décadas máis tarde en cadeas onomásticas da documentación de Oseira: *Maria Michaelis de Baiam, Dominico Fernandi de Baiam*, 1284. No século XVII rexístrase como *Baxán* nos Apeos da casa de Lemos en Deza; neses apeos, O Reguengo, na mesma parroquia de Botos, aparece como *lugar do Reguengo de Baxán*.

Beilás, nome dun dos lugares da parroquia de Goiás, figuraba erradamente nos nomenclátoreos recentes como *Bailás*, razón pola cal non o incluíron Piel e Kremer entre os topónimos procedentes do nome persoal de orixe xermánica *Begila* (HGN, §41), formado pola raíz gótica **beg-*, relacionada co antigo alto alemán *bâga* ‘contenda, disputa’ (Boullón 1999, p. 153, s.v. *Begica*). Propón esta etimoloxía Nicandro Ares (2013, pp. 879-880), que advirte do erro dos nomenclátoreos (*Bailás* por *Beilás*) e ofrece varias atestacións do topónimo desde o século XIII que confirman o vocalismo da primeira sílaba: *in villa que dicitur Beilais et est filigregia sancti Michaelis de Guaais* (ano 1242).

Belelle é unha das aldeas da parroquia de Catasós. Hai outro *Belelle* no concello de Fene. O lalinense documéntase desde o século XI: *in territorio Decze* [sic], *Bellelli cum suas adiunctiones* (1074). Proceden do xenitivo do antropónimo latino *Bellellus*, derivado de *Bellus* (Piel 1947, §71). Na documentación medieval galega temos mostra do emprego do correspondente nome feminino *Bellella*. O topónimo de Catasós figura nos Apeos da casa de Lemos en Deza, do século XVII, indistintamente como *Belelle* e *Velelle*.

Cáceme, lugar da parroquia de Goiás, constitúe un *unicum* no *Nomenclátor de Galicia*. Rexístrase como *Cazumi* en 1242, *Caceme* en 1374 (Oseira), *Bartolomé de Caceme*, ano 1574 (AHUS), que debemos ler como esdrúxulos. Xulia Marqués dá noticia dun topónimo paralelo *Cácime* en Trabada, relaciónao con este *Cáceme* de Lalín e suxire unha orixe antroponímica a partir dun derivado do nome persoal latino *Cacius* (2004, p. 914). Ten o aspecto dun topónimo de orixe antroponímica, mais parece preferible, por razóns da tonicidade, identificalo co nome persoal medieval de orixe árabe *Qāsim*, o mesmo que dá orixe ao topónimo valenciano

Benicássim ou nos portugueses *Cacém* e *Santiago do Cacém*, aquí con desprazamento acentual. Rexistramos este antropónimo na documentación de Celanova coa forma *Káceme* (*Kaceme testis*, ano 934) e temos outros exemplos na colección da Catedral de León, tamén do século X: *Kacem presbiter* (ano 944), *Kacem testis / Cacem* (950), *Caceme* (980). Non parece que fose un nome moi frecuente no noroeste peninsular. Dado que non atopamos rexistros do seu uso entre nós en datas posteriores, é posible que o topónimo de Goiás nacesse tamén arredor do século X.

Cadrón é nome de parroquia, coa advocación de Santo Estevo. No CODOLGA vemos rexistros do topónimo desde o século XII: *in uilla uocitata Quadron*, ano 1115; *diuidit cum Ventosa per pontem illum de Cadrone*, 1165; *Martino Petri de Cadron*, 1191. É un *unicum* na toponimia galega. A súa etimoloxía non está clara e non temos certeza de que teña orixe antroponímica. Nicandro Ares (2013, p. 948) relaciónao cun nome persoal *Cadro*, rexistrado na epigrafía, ou co latino *Quadronius*.

Caxide é o nome dunha das aldeas da parroquia de Busto. O *Nomenclátor de Galicia* repite este topónimo no nome de cinco localidades, nos concellos de Gondomar, Parada de Sil (onde dá nome á parroquia), Pantón, Ribadumia, Rodeiro e Vila de Cruces, ademais da de Lalín, e dous compostos con *Cascaxide*, formados cun primeiro elemento *casa-* en Pantón e Silleda. O de Gondomar é quizais o que consta na documentación de Tui no século XIV: *casal que chaman de Cagide* (1370). O *Cascagide* de Pantón rexístrase no século XV: *Cas Cagide*, ano 1401; *Cascagida*, 1414; *Cascagide*, 1417. Tamén está presente na toponimia portuguesa nun *Cagide* (Vila Verde) que xa se rexistra desde o século X: *Chagiti*, ano 950; *villa que uocitant Kagit*, 964; *uilla de Cagiti*, 1008. *Cagitus* ou *Kagitus* é un nome persoal de orixe xermánica, posiblemente visigótico, de significado escuro (HGN, §160; Boullón 1999, p. 280). O CODOLGA ofrécenos mostras do emprego deste antropónimo en Galicia coas grafías *Kagitus*, *Cagitus* nos séculos X e XI. O topónimo procede da forma do xenitivo, KAGITI.

Celemín é un dos lugares da parroquia de Catasós. Baixo a aparencia do substantivo común de orixe arábica *celemín* ou *ceremín* ‘medida para áridos’, parece agacharse un antropónimo de orixe xermánica, variante de *Cendemirus* (HGN, §162), quizais dunha forma **Cennamirus* ou **Cennemirus*. Nos rexistros máis antigos, o topónimo consta como *Cenamir* (*loco predicto Cenamir*, ano 1106; *quantum habeo in Cenamir*, séc. XII), pero desde o século XIV xa aparece con nasal final (*Çeramin*, 1334), coincidindo co nome da medida. Nos Apeos da casa de Lemos en Deza, do

século XVII, consta como *Çeremin: apeo del lugar de Çeremin en la dha fra. de Cattassós*. No Catastro de Ensenada rexístrase como *Zelemín* e *Celemín*, e esta última é a forma que figura nos nomenclátore ata a actualidade. Piel e Kremer remontan ao xenitivo deste antropónimo o topónimo portugués *Seramil*, en Amares, que foi freguesía no pasado e vén atestada en 1220 como *S. Pelagio de Cenamir* (Cortesão 1912, p. 78).

Corvillón, nome dun dos lugares da parroquia de Sello, contén quizais o resultado dun acusativo *CORVILIONEM do nome persoal de orixe latina *Corvilio*, posiblemente variante de *Corvilius* (Piel 1947, §107a; Boullón 1999, p. 178) declinado en -o, -ónis, ou dun xenitivo CORVILIŌNI da adaptación á segunda declinación latina. O *Nomenclátor de Galicia* recolle dúas parroquias chamadas *Corvillón* nos concellos de Cambados e da Merca; nesta última dá tamén nome a un dos seus lugares. A parroquia do concello de Cambados rexístrase en latín como *Corvelon* e *Corvelion* no século XIII.

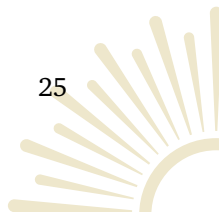
Cristimil é nome de lugar e de parroquia, esta coa advocación de San Xurxo. O *Nomenclátor de Galicia* recolle o mesmo nome para outras cinco localidades. Conteñen o resultado do xenitivo dun nome persoal composto cun segundo elemento -*mirus*, común na antroponimia medieval de orixe xermánica. Para a primeira parte deste nome persoal, Piel e Kremer (HGN, §60) consideran que non se pode remitir a un elemento xermánico coñecido, polo que habería que supoñer un antropónimo híbrido latino-xermánico, con interferencia do verbo latino *creocere* ou dos antropónimos emparentados (*Crescens*, *Crescentius*, *Cresconius*) ou ben de *Christus*, que tamén interferiu en topónimos como *Cristosende*. Non obstante, segundo advertiu Nicandro Ares, as abundantes atestacións medievais que ofrece a documentación de Oseira para o lugar de Cristimil do concello de Rodeiro, onde aparece como *Guestrimir* en 1153, *Gestrimir* en 1235, *Grestimir* en 1250, *Guistrimyr* en 1260 (2013, pp. 950, 1214), mostran que tal interferencia de *Christus* non se produciu no nome persoal, senón que foi nos topónimos. No CODOLGA non encontramos nomes persoais *Christimirus ou *Christosindus, aínda que hoxe teñamos topónimos *Cristimil* ou *Cristosende*. Se o nome da parroquia lalinense e dos outros *Cristimil* teñen a mesma orixe ca o de Rodeiro, remontarían ao nome persoal de orixe xermánica *Wistremirus*, que ten como primeiro elemento o gótico **wist-* ou **wistr-* ‘oeste’ (HGN, §313, §314). A alteración parece xa consolidada na segunda metade do XIII, segundo vemos tamén na documentación de Oseira: *Cristimir* en 1260, *Christimir* en 1274. Outra particularidade onomástica da parroquia lalinense de Cristimil é a súa

advocación de San Xurxo, que na forma local e mais no nome dunha das súas aldeas presenta unha antiga variante con disimilación consonántica *San Xurdo*, paralela dalgúns formas asturianas e do catalán *Jordi*.

Des é o nome dun lugar de Soutolongo, onde se atopa o pazo do mesmo nome. Só dispoñemos de rexistros tardíos do topónimo; no século XVI consta como *coto de Deus en Soutolongo*, interpretamos que quizais por erro en vez de *Des* (AHUS, Protocolos 1564-1565), e desde o XVII vémosto en cadeas onomásticas: *Bartolomé de Des*, ano 1612 Galiciana; *Andrés de Des*, ano 1752, do Irixo. Ás veces rexístrase con -z final: *Francisco de Dez*, de Soutolongo, *Ygnacio de Dez*, de Gresande, ano 1762 (PARES), variante meramente gráfica e que non representa a fala local, onde non hai confusión dos fonemas. É un topónimo escuro; quizais procede do xenitivo DESSII dun nome persoal de orixe latina *Dessius*, atestado na epigrafía hispana (Schulze 1966, pp. 98, 423; Albertos 1966, p. 105; Solin e Salomies 1988, p. 68; Abascal 1994, p. 47), ao cal vinculaba Moralejo Lasso (1977, p. 65) o nome da parroquia de Dexo en Oleiros.³

Doade é en Lalín nome dunha entidade de poboación e dunha parroquia, coa advocación de San Pedro. O *Nomenclátor* recolle ademais outra parroquia homónima no concello de Sober, coa advocación de San Martiño, e outras cinco localidades. É o resultado galego do xenitivo DONATI do antropónimo de orixe latina *Donatus*, correspondente ao participio de *donare*, difundido co cristianismo (Piel 1947, §126; Boullón 1999, p. 190) e que seguiu tendo uso ao longo do primeiro milenio, pois o CODOLGA ofrécenos exemplos de individuos chamados *Donatus* entre os séculos IX e XI. Os topónimos documéntanse regularmente como *Donati* en latín medieval e como *Doade* en romance. Segundo vemos na colección documental da Catedral de Lugo compilada por Buenaventura Cañizares, a parroquia lalinense da Xesta (San Fiz), lindante con Doade, rexístrase no século XI co nome de *Sancto Felice de Doade* (ano 1088).

3 Nicandro Ares acudiu ao mesmo antropónimo latino para explicar o topónimo *Desecabo*, en Melide, que «podería ter como primeiro elemento o nome *Dessius*» (2013, p. 588), pois tamén receba de que no topónimo *Aquelcabo*, no concello de Bóveda, o aparente demostrativo agachase un termo doutra orixe (2013, p. 1331). A existencia doutros *Aquelcabo* en Cospeito e en Palas de Rei convenceuno de que eses topónimos eran o que parecían, un nome precedido de demostrativo (2013, p. 922). Ten paralelo noutras formas femininas que recolle o nomenclátor: *Desabanda* en Abegondo e en Valga, *Aquelabanda* en Abegondo e en Moeche, *Acalabanda* en Zas, *Calabanda* en Cabana de Bergantiños e Vimianzo.

Donfreán é o nome dun dos lugares da parroquia de Catasós. Contén un nome persoal *Freán* precedido de *Don-* (< DOMINUM), correspondente a un señor medieval que non podemos identificar, acaso o conde *dominus Froilanem* que se menciona en documentación da diocese de Lugo na segunda metade do século IX (*in presentia domini Froilani commitis*, ano 861). O *Nomenclátor* recolle catorce localidades chamadas *Freán*, unha delas tamén nome de parroquia. *Freán* é un dos resultados de FROILANEM, forma do acusativo do nome persoal medieval de orixe xermánica *Froila*, derivado mediante o sufixo *-ila*, diminutivo ou formador de hipocorísticos, a partir de *Froia*, e este do gótico *frauja* ‘señor’ (HGN, §106; Boullón 1999, pp. 221, 222). Da forma do xenitivo FROILANIS proceden outros topónimos do tipo *Freás*, *Freáns*. Tamén proceden dun xenitivo FROILANI, adaptado aos da segunda declinación latina, outros como *Bustofreán* (< BUSTUM FROILANI). O nome de *Donfreán* ha de ser por forza medieval, pois non rexistramos no TMILG o emprego dese nome persoal despois do século XII, mais as atestacións máis antigas que coñecemos do topónimo son tardías, dos Apeos da casa de Lemos en Deza, no século XVII.

Donramiro é nome de lugar e de parroquia coa advocación de Santa María. Contén tamén un antropónimo de orixe xermánica precedido de *don*, coma en *Donfreán* e *Donsión*, indicio da condición señorial do individuo que deixou pegada do seu nome no topónimo. Neste caso, o nome é *Ramirus* ou *Ranimirus*. O primeiro elemento deste composto é dubidoso; pénsase no gótico **rana-* ‘fociño de xabari’ ou **rahna* ‘roubo’; o segundo elemento é o ben coñecido *-mirus*, do gótico *mêreis* ‘célebre, famoso’ (HGN, §216; Boullón 1999, p. 386). Aínda que o topónimo ha de ser anterior, só coñecemos atestacións desde comezos do século XII: *ecclesiam aliam que dicitur Sancta Maria de domno Ranemiri*, ano 1119.

Donsión é o nome doutra parroquia de Lalín, baixo a advocación de Santa Baia. Nicandro Ares (2013, p. 951) explica que no topónimo perpetuou o seu nome «un señor con título de *domnus* ‘don’ chamado quizabes *Silonius*, *Silo*». A primeira sílaba do topónimo corresponde en efecto ao latín *dominum*, coma en *Donfreán* e *Donramiro*, e *Sión* é a forma romance correspondente ao acusativo SILONEM do nome declinado como *Silo*, *Silonis* (igual ca de *Nero*, *Neronis* temos *Nerón*) pero que tamén coñeceu unha forma latinizante da segunda declinación, *Silus*, *-i*. Da forma do xenitivo SILŌNIS procede o nome da parroquia de *Siós*, en Pantón. *Silo* é un nome de etimoloxía controvertida, no cal parecen confluír un antropónimo de probable orixe xermánica, vinculado a unha raíz **Sil-* de significado dubidoso, quizais do gótico *sels-* ‘bondadoso, afectuoso’, ‘apto, capaz’ (HGN, §238; Boullón

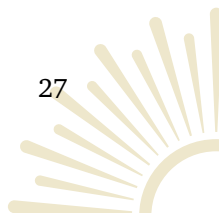
1999, p. 415) con outro *Silo* ou *Silus* rexistrado na epigrafía hispánica que «si no es indígena, es probable que recubra a otro hispánico del mismo origen», en palabras de Albertos Firmat (1966, pp. 123, 124).

Certa tradición oral local asocia os topónimos *Donramiro*, *Donfreán* e *Donsión* a tres reis antigos. O individuo que deixou pegada do seu nome no da parroquia de Donsión vén identificado como o rei *Silo* nun documento de Antealtares do ano 968 (Cañizares, CODOLGA), onde se ceden varias propiedades en Filgueira, parroquia veciña de Donsión (*Donsyon* no documento), por parte do diácono Nuno Siloni, fillo dun individuo chamado *Silo* e descendente do rei tamén chamado *Silo*. No texto, en «auus meus Rex don *Silus*», debemos interpretar *auus* como ‘antepasado’ e non como ‘avó’, pois desde os tempos do rei *Silo* (década de 780) pasaran case douscentos anos. O documento só se conserva en copia tardía; se é auténtico, o *Sión* que deu nome a *Donsión* era realmente un rei, o que viría confirmar a tradición popular, polo menos respecto deste topónimo. É moi pouco o que se sabe do rei *Silo*; nas referencias biográficas non se menciona esta relación toponímica coa terra de Deza.

Estivelle, lugar da parroquia de Donsión, podería conter o resultado de STEPHANELLI, o xenitivo dun antropónimo *Stephanellus*, derivado de *Stephanus* ‘Estevo’, que debe de ser o mesmo nome ca o rexistrado como *Estabanilus* en documento de Astorga no ano 1051 (CODOLGA). Non temos rexistros suficientemente antigos do topónimo que confirmen esta etimoloxía. O topónimo xerou apelido (*Pedro Estebelle*, Catastro de Ensenada da parroquia da Xesta, 1753), que aparentemente non sobreviviu.

Forxán é o nome dun dos lugares da parroquia de Castro de Cabras. Procede da forma de acusativo FROIANEM ou dun xenitivo FROIANI do nome persoal de orixe xermánica *Froia*, formado sobre o gótico *frauja* ‘señor’ (HGN, §106; Boullón 1999, p. 221). Un derivado deste *Froia* cun sufixo átono *-ila*, diminutivo ou formador de hipocorísticos, é *Froila*, presente no topónimo *Donfreán*. En *Forxán*, que se repite en oito localidades galegas segundo o *Nomenclátor*, produciuse unha metátese da consoante vibrante; a variante *Froxán*, sen esa metátese, está presente noutros sete topónimos, e en dous co resultado do xenitivo en *-anis* ou do plural en *-anes*: *Forxás*.

García Sánchez é hoxe un lugar da parroquia de Lalín. Era un dos núcleos habitados da desaparecida parroquia da Pena, con advocación de San Cristovo, que dividiu o seu territorio entre as de Lalín e Xaxán. É un composto do nome

persoal *García*, de orixe escura, hispánica prerromana, quizais ibérica (Boullón 1999, p. 232), seguido do patronímico de *Sancho*, este de SANCTIUS (Boullón 1999, p. 405). Aínda que *García* sobrevive como apelido, o emprego como nome de pía non pasou do século XVI, o que é indicio da orixe medieval do topónimo.

Gate é un lugar da parroquia de Catasós. O nome parece remontar ao xenitivo dun nome persoal medieval *Gato*, no cal conflúen un sobrenome de orixe latina procedente do nome do animal (*Gattus, Cattus*) cunha posible raíz gótica (*Gatto, -onis*) (HGN, §119; Boullón 1999, p. 235). A documentación medieval ofrécenos exemplos do emprego deste nome en cadeas antroponímicas, pero carecemos de rexistros medievais do topónimo.

Goiás é nome de parroquia, coa advocación de San Miguel. O topónimo repítese como nome de aldeas na Peroxa e en Toques, e ten correspondencia na variante occidental *Goiáns*, nome de parroquia nos concellos de Carballo e no Porto do Son e de lugares nos de Carballo, Boiro e Brión. Proceden do antropónimo medieval de orixe xermánica *Gaudila, -anis*, formado polo gótico *gaut ‘godo’. Este nome tivo uso entre nós polo menos ata o século X (HGN, §120; Boullón 1999, p. 236). *Goiás* e *Goiáns* son o resultado regular da forma do xenitivo GAUDILANIS ou do acusativo plural GAUDILANES. Do mesmo antropónimo proceden os topónimos sen *-s* final, *Goián* (nome de parroquia en Sarria e Tomiño e de lugares en Guntín, Pantón e Vilarmaior), resultado do acusativo GAUDILANEM ou dun xenitivo analóxico da segunda declinación latina GAUDILANI. O nome da parroquia lalinense rexístrase desde o século XIII na documentación dos mosteiros de Oseira e de Dozón: *parrochia sancti Michaelis de Goyaes*, ano 1248; *Suerius Iohannis prelati de Goyaes*, 1251. Non contradín esta etimoloxía, como recea Nicandro Ares (2013, p. 952), atestacións ocasionais como *Guaais* e *Gaais* de Oseira do ano 1242, nun mesmo documento, que contrastan coa regularidade dos rexistros do topónimo noutra documentación da mesma década. *Goiás* ten un cognado no portugués *Gouviães*, onde a secuencia vocálica resultante da perda do *-d-* xerou unha consoante labial, como en *ouvir* (de AUDIRE).

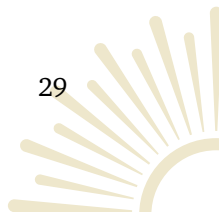
Golmar é o nome dunha das aldeas da parroquia de Noceda. O *Nomenclátor* recolle outros seis lugares homónimos, ademais dunha parroquia no concello da Laracha. Teñen orixe nun nome persoal medieval no cal probablemente conflúen diversos antropónimos de orixe xermánica (*Gottomarus, Godmarus, Gundemarus*). Piel e Kremer (HGN, §133, §146) reconstrúen o nome *Golmarus a partir das

formas do patronímico, de aí o asterisco (tamén Boullón 1999, p. 246), pero hoxe coñecemos rexistros de *Golmaro* e tamén un exemplo que permite consideralo variante, quizais hipocorística ou familiar, de *Gundemaro*. No tombo de Lourenzá, en documentos de 1111 e 1113, un mesmo individuo aparece denominado indistintamente *Golmaro Pelaiz* e *Gundemaro Pelaiz* (CODOLGA). Os rexistros máis antigos que coñecemos do lugar de Golmar en Noceda encóntranse na documentación de Oseira: *loco qui dicitur Golmar*, ano 1231; *loco qui vocatur Gollmar sub signo sancte Marie de Nozeda in terra de Deçia*, 1274.

Gondoriz Grande e **Gondoriz Pequeno** son dous lugares da parroquia de Vilatuxe. O *Nomenclátor de Galicia* recolle outro *Gondoriz* en Antas de Ulla e, con síncope vocálica, *Gondriz* en Castro de Rei e *Vilagondriz* en Vilalba. Tamén pode responder á mesma orixe un *Gunturiz* en Pontedeume. Conteñen o resultado do xenitivo GUNDERICI dun nome persoal medieval de orixe xermánica *Gundericus*, formado no primeiro elemento polo gótico *gunþi ‘loita’ e no segundo polo moi común *ricus*, de *rikaz ‘poderoso’ (HGN, §145; Boullón 1999, p. 256). Vemos no CODOLGA que o nome persoal *Gundericus* e as súas variantes tiveron uso entre nós ata o século X. Fóra dunha atestación de *Gondriz Pequeno* no ano 1247 (Toxosoutos), só coñecemos rexistros deste topónimo lalinense desde o século XVII, nos Apeos da casa de Lemos en Deza, onde consta coa forma actual: *lugar da Fonte de Gondoriz en la frª de San Lorenzo de Bilatuxe*, ano 1679.

Gondufe é un lugar da parroquia de Cristimil. Contén o resultado de GUNDULFI, o xenitivo do nome persoal medieval de orixe xermánica *Gundulfus*, composto polos elementos góticos *gunþi ‘loita’ e *wulfs* ‘lobo’ (HGN, §145; Boullón 1999, p. 261). O *Nomenclátor* recolle outro *Gondufe* en Vigo. A variante con conservación do *l* implorivo, *Gondulfe*, é nome de parroquia e de lugar en Taboada e de lugar en Vilalba, e en plural, *Gondulfes*, parroquia e lugar no concello de Castrelo do Val. O *Gondufe* da parroquia de Cristimil é talvez o mencionado no século XI nun documento de Carboeiro: *VIª integra de portione Gondulfi*, ano 1051.

Gresande é o nome doutra das parroquias do concello de Lalín, coa advocación de Santiago. É un *unicum* na toponimia galega. Contén o resultado nun nome persoal de orixe xermánica *Grisandus*, que Piel e Kremer consideran formado co elemento gótico *gris ‘atemorizar’, presente noutros antropónimos como *Gresulfus* (HGN, §138; Boullón 1999, p. 252). Un topónimo portugués paralelo, que non sobreviviu, atéstase como *Grisandi* en 1055. A parroquia lalinense rexistrámola como

Grisande na Idade Media (*leyra de Grisande*, ano 1319) e coa forma actual polo menos desde o século XVI (*Santiago de Gresande*, ano 1536, Galiciana).

Lalín é o resultado do xenitivo LALLINI, dun antropónimo *Lallinus* (Piel 1947, p. 186). Na documentación medieval galega rexístranse *Lallus* e *Lallinus*, talvez continuación dos mesmos usados na antroponimia romana, mais tamén poderían ser nomes de creación expresiva, hipocorísticos ou baseados na linguaxe infantil (Boullón 1999, p. 281). Segundo vemos no CODOLGA, *Lallinus* aínda tiña uso como nome persoal en Galicia na primeira metade do século X, o mesmo ca o correspondente feminino *Lallina*. A finais dese mesmo século, arredor do ano 980, Arias Pelagiz, bispo de Mondoñedo e sobriño de San Rosendo, fundara, segundo sabemos polo testamento conservado da súa sobriña dona Adosinda, un mosteiro dúplice *in villa nuncupata Lallini*, situada entre o *flumine Dezón* e o *arroyo Bervie*,⁴ isto é, entre o río Asneiro e o río das Cabirtas ou das Pontiñas, segundo as denominacións actuais. Ese mosteiro, dedicado a Santa María, San Salvador e San Martiño, foi a orixe da parroquia de Lalín, baixo a advocación deste santo, do cal custodiaba unha reliquia. O desenvolvemento urbano dun dos lugares da parroquia, o chamado A Torre, actual núcleo da vila de Lalín, deu orixe a unha reorganización parroquial no século XIX: creouse a nova parroquia de Lalín, desapareceu a parroquia da Pena, con advocación de San Cristovo, e a vella parroquia chamada Lalín, coa súa igrexa románica de San Martiño, pasou a denominarse *Lalín de Arriba* ata que finalmente foi absorbida pola expansión urbana e integrada na nova parroquia de Lalín, coa advocación de Nosa Señora das Dores.

A documentación medieval, principalmente a do mosteiro de Oseira, ofrécenos numerosos rexistros medievais do topónimo: *Lalin, in terra de Deza, in parochia sancti Martini*, ano 1250.

O *Nomenclátor* recolle outro *Lalín* na parroquia do Carballal, en Palas de Rei. A documentación medieval rexistra unha terceira localidade chamada *Lallini* ou *Lalín* en Arteixo, na actualidade *Larín*, con disimilación das consoantes líquidas.

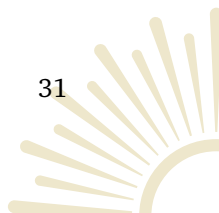
4 A documentación relativa ao mosteiro de San Martiño de Lalín foi recollida e transcrita por Buenaventura Cañizares, publicada postumamente en *El Museo de Pontevedra* grazas ao seu amigo o astrónomo lalinense Ramón María Aller Ulloa. Un erro tipográfico data o testamento de dona Adosinda no ano 1010 na edición impresa (e no CODOLGA, que a reproduce) cando realmente é 1019 (era 1057). A data exacta pode lerse tamén na ábsida da igrexa de San Martiño ou de Lalín de Arriba, nunha inscrición conmemorativa dos mil anos da fundación: «hacia 980 fundó el monasterio de San Martín de Lalín el obispo don Arias Peláez, según el testamento de su sobrina doña Adosinda fechado en 1019».

Teñen paralelo nos portugueses *Lalim* (Viseu) e *Larim* (Vila Verde), este último atestado como *Villa Lalini* no ano 959 (Piel 1947, §186).

Non se sabe quen foi ese *Lallinus* (*Laliño en galego, cfr. *Martinus* e *Martiño*), que deixou pegada do seu nome no do lugar, da parroquia, da vila e do concello. Cando se funda o mosteiro no século X, o topónimo xa existía previamente como nome dun núcleo habitado, unha *villa*, isto é, unha explotación agrícola, mais descoñecemos desde canto tempo antes. Quizais séculos, quizais menos tempo, pois o nome continuou tendo vixencia na onomástica persoal ata había poucas décadas. Certa tradición erudita local, que identifica o tal *Lallinus* cun colono do conde de Deza, non ten ningún apoio documental.

Lebozán é o nome doutra das parroquias do termo municipal, baixo a advocación de Santiago. Repítese o topónimo no concello ourensán de Beariz, tamén como nome de parroquia, coa advocación da Santa Cruz. Son o resultado do xenitivo NEPOTIANI do antropónimo de orixe latina *Nepotianus* (Schulze 1966, 148, p. 170; Piel 1947, §243; Boullón 1999, p. 329), derivado de *nepos*, *nepotis* ‘descendente’. *Nepotianus* debeu ter uso, se non moi frecuente, si continuado ata comezos do século XII, data en que rexistra o CODOLGA o último individuo chamado así, en documento de Samos. As atestacións medievais non recollen variantes do antropónimo con L- inicial, polo que é verosímil que a alteración da consoante se producise no topónimo; en calquera caso, foi en data temperá, pois os documentos medievais máis antigos que coñecemos relativos a este lugar xa recollen o nome sempre con L-, igual ca nun río *Lebozan* atestado no ano 1105. Da parroquia lalinense temos rexistros na documentación de Oseira desde o século XIV: *casal de Leboçan que he so cadea de Santiago*, 1345.

Losón é nome de dúas parroquias situadas nas ladeiras occidentais da serra do Carrio: a coñecida como *Losón*, coa advocación de Santa Baia, e a veciña de *San Pedro de Losón*, onde a advocación é tamén haxiotopónimo. Esta segunda pertence ao concello de Vila de Cruces; na primeira encóntrase o célebre santuario de Nosa Señora do Corpiño. Para o topónimo *Losón* suxería Piel (1947, §198a) un étimo a partir do nome latino *Lausonius*, aínda que con dúbidas, pois sería anómala en galego a redución do ditongo da sílaba inicial. Como ben advertiu Nicandro Ares, os rexistros medievais do topónimo obrigan a descartar ese étimo: *Sancta Eolalia de Lesson*, ano 1094; *ecclesia nominata Sancte Eolalie de Leson*, 1175; *Santa Vaya de Leson*, 1304; *friiigesia de Lesón*, 1305... (2013, pp. 953-954), polo que suxire como

étimo os antropónimos, tamén de orixe latina, *Lesius/Lessius* ou ben *Lesso*, *-onis*. Parece máis axeitado este segundo, pois no primeiro esperaríamos unha palatalización da sibilante ante iode. Albertos Firmat (1966, p. 30) e Abascal Palazón (1994, p. 398) ofrécennos exemplos do antropónimo *Lesso* na epigrafía latina hispánica. Nos Apeos da casa de Lemos en Deza, do século XVII, o topónimo xa aparece regularmente co vocalismo actual, como *Losón* ou *Lossón*.

Madriñán é nome de parroquia, baixo a advocación de Santo Adrao, e de lugar. Constitúe tamén un *unicum* no nomenclátor de Galicia. Rexístrase desde a Idade Media coa forma actual: *Madriñan*, anos 1351, 1389, 1440 (García Tato); *Madriñan*, 1594 (AHUS). Joseph Piel suxeriu un étimo no xenitivo do antropónimo **Matrinianus*, derivado de *Matrinus*, ambos os dous formados a partir do apelativo *mater* ‘nai’ (Piel 1947, §326a). Nicandro Ares (2013, p. 954) propón outro antropónimo *Maternianus*, derivado de *Maternus*, que é un nome persoal moi presente na documentación galega, desde a epigrafía romana ata o século XI. Os dous étimos darían o mesmo resultado en romance. Estes nomes contan con paralelo no correspondente derivado de *pater*, que deu orixe aos topónimos *Padriñán* de Mondoñedo, Sanxenxo e Sarria. Para estes propuxera Piel un étimo **Patrinianus* (1947, §310) pero con posterioridade preferiu *Paternianus*, mellor documentado na latinidade tardía (1982, pp. 141-142).

Martín é nome dunha das aldeas da parroquia de Madriñán. Contén o resultado do xenitivo MARTINI do nome persoal *Martinus* ‘Martíño’, moi común na onomástica persoal de Galicia de todos os tempos desde a difusión do culto a san Martiño de Tours por parte de san Martiño Dumense (Piel 1947, §321; Boullón 1999, pp. 302-307). O *Nomenclátor* recolle máis de corenta topónimos que conteñen esta forma, entre eles o *Martín* da parroquia de Madriñán. Os nomenclátoreos recollían tamén na parroquia de Zobra unha aldea chamada *Porto Martín* ou *Portomartín*, composto cun primeiro elemento *Porto*.

Méixome é nome de lugar e parroquia, coa advocación de Santiago. Para este topónimo propuxo Nicandro Ares (2013, p. 955) un étimo a partir de MAXŪMI, xenitivo do antropónimo de orixe latina *Maxumus*, variante de *Maximus*, afastándose da explicación etimolóxica de Piel (1982, p. 141), que partía do xenitivo MAXIMI da variante común *Maximus*. O antropónimo, formado sobre o mesmo adxectivo superlativo latino, tivo en efecto unha variante arcaica ou popular *Maxumus*, e con esa forma aparece na epigrafía, por exemplo, o nome de *Paulus Fabius Maxumus*, a

quen se atribúe a fundación do Lugo romano. Con todo, atestacións medievais da parroquia dezán, como *Meiximi* na documentación de Dozón do século XII⁵ ademais dun *Messeme* do ano 1144 que menciona o propio Nicandro Ares, tamén concordan cun étimo regular MAXIMI, polo que a alteración da vogal postónica debeu de producirse no topónimo. Ata o século XVII vémolos escritos sempre con <x>: *Meixome*, ano 1496; *Meixome*, 1498; *Loysa de Meyxome*, 1533; *Gregorio de Méixome*, 1558; *feli-gresía de Santiago de Méixome*, 1627 (AHUS). A finais do século XV rexístrase unha variante castelanizada con redución do ditongo (*Santiago de Mexome*, ano 1498, AHUS) que non prosperou. No Catastro de Ensenada (1752) escríbese «Santiago de Méijome», e con esta grafía figurou en todos os nomenclátors ata o de 1980.

Meixomín é o nome dunha das aldeas da parroquia de Moimenta. Joseph Piel (1982, p. 141) e Nicandro Ares (2013, p. 955) relacionan este nome con *Méixome* e propoñen para el un étimo no xenitivo do nome persoal (MAXIMINI ou MAXUMINI) derivado en *-inus* do mesmo que deu orixe a aquel topónimo. Os rexistros medievais máis antigos que coñecemos (*Meyxumin*, ano 1289, Oseira), que xa o escriben con vogal velar na postónica non final, neste caso si concordan cun étimo MAXUMINI, pero non podemos descartar que proceda de MAXIMINI e que a alteración vocálica se producise no topónimo, tal como sucede con *Méixome*.

Midón é un dos lugares da parroquia de Barcia. O topónimo procede dun nome persoal medieval de orixe xermánica *Mito(ne)*, formado a partir do gótico *mitón* ‘considerar, reflexionar’ (HGN, §187; Boullón 1999, p. 318), declinado como *Mito*, *Mitonis* ou adaptado á segunda declinación latina como *Mitus*, *Miti*; do xenitivo desta última forma proceden os diferentes topónimos galegos *Mide* (catro *Mide*, catro *Vilamide* e un *Vilarmide*, que tamén dá nome a unha parroquia na Pontenova). No CODOLGA vemos exemplos do nome persoal *Midón* e do seu patronímico *Midoniz* en individuos galegos ata o século XI, polo que talvez se pode supoñer esa data como *terminus ante quem* para o nacemento do topónimo. Ademais do de Lalín, repítese coa mesma forma *Midón* nos concellos de Boqueixón e Coristanco. *Midón* pode ser continuador da forma do acusativo (MITONEM) mais tamén dun xenitivo MITONI, analóxico dos da segunda declinación latina, coma un *Midoi* que recolle o *Nomenclátor* no concello de Irixoa. O portugués *Midões* é o resultado do

5 O editor da colección de Dozón (Fernández de Viana 2009, p. 308) identifica ese *Meiximi* medieval co lugar de Meixomence, en Silleda, pero os topónimos do contexto, *Iaian* (= Xaxán), *Carragoso* ou *Vendurio* (= Bendoiro), indican que se refire á parroquia de Méixome en Lalín.

xenitivo en *-onis* ou ben do acusativo plural en *-ones*, e rexístrase como *uilla que vocitant Midones* no ano 951.

Montrigo é o nome dunha das aldeas da parroquia de Cangas. Contén o resultado do nome persoal medieval de orixe xermánica *Mundericus*, composto polo gótico **mund-* ‘man, protección’ e *ricus*, do xermánico **rikaz* ‘poderoso’ (HGN, §190; Boullón 1999, p. 320), que a partir da forma do xenitivo deu orixe a topónimos como *Mondariz* e *Mondriz*. En *Montrigo* vemos unha alteración consonántica da forma romance deste nome persoal, atribuíble á interferencia de *monte* e de *trigo*. Esta alteración puido darse no topónimo ou xa no nome que o orixinou, pois na documentación medieval encontramos exemplos do antropónimo *Montrigo*, coma un *Montrigus, presbiter* (ano 1058, Catedral de León). Os rexistros que coñecemos do topónimo lalinense son relativamente tardíos e neles consta coa forma actual: *Gabiel de Montrigo*, ano 1643 (AHUS).

Palmaz é un dos lugares da parroquia de Goiás. O topónimo repítese no concello de Xermade e, cunha variante seseante *Palmás*, en Moaña. Ten tamén presenza na toponimia portuguesa. Piel (1947, §238) explica estes topónimos a partir do nome de orixe latina *Palmatius*, relacionado etimoloxicamente co verbo *palmare* ‘sinalar’, que se difundiu co cristianismo por ser o nome de dous mártires. En Galicia tivo uso, o mesmo ca o feminino *Palmatia*, polo menos ata o século X (Boullón 1999, 346). O topónimo de Lalín rexístrase na documentación de Oseira coa forma actual desde o século XIII: *P. Martini de Palmaz*, ano 1242; *Pay Moogo de Pallmaz clerigo*, 1337; *erdade en Palmaz*, 1473.

Piñoi /o/ é un lugar da parroquia de Vilatuxe. O seu nome remite ao xenitivo PINIÖLI dun antropónimo de orixe latina *Piniolus*, derivado de *Pinus*, e este probablemente do adxectivo *pius* (*Piinus* > *Pinus*), segundo explica Piel (1947, §327), quen lle atribúe a este nome persoal tres topónimos galegos *Piñoi*, un *Pinhoi* portugués paralelo e mais o galego *Vilapiñol*, na Fonsagrada, este con diferente solución fonética na sílaba tónica.

A nómima completa dos resultados deste antropónimo no *Nomenclátor de Galicia* é a seguinte: cinco lugares co resultado *Piñoi* (Cesuras, Covelo, A Estrada e Muíños, ademais do de Lalín) e dous con *Piñol*: o *Vilapiñol* da Fonsagrada e mais *Paradapiñol* en Quiroga. A estes debemos sumarlle o resultado maioritario *Piñor*, presente en dez topónimos no *Nomenclátor*: un concello en Ourense, unha parroquia (en Barbadás), seis lugares (en Ames, Castro de Rei, Melide, Piñor —onde dá

nome ao concello—, Ourense e Santiago de Compostela) e dous compostos precedidos de *don* (<DOMĪNUM), *Dompiñor* (en Ribadeo e no Incio, este rexistrado como *don Piniol* en 1165). Temos aínda un cuarto resultado nos ourensáns *Piñón*, en Cortegada, e mais *Caspiñón*, precedido da forma apocopada de *casa*, no Pereiro de Aguiar. Nos topónimos *O Piñón* (en Cerdido e en Neda), con artigo, é máis dúbida a orixe antroponímica.

O lugar de onde tomou o seu nome o concello ourensán de Piñor, pertencente á parroquia de Barrán, rexístrase na documentación medieval do mosteiro de Dozón coa consoante final etimolóxica nos séculos XII e XIII: *un kasal in Barran et un in Piniol*, ano 1148; *Piniol*, 1265. Nos documentos do século XIV xa aparece con *-r*: *enna villa de Pinor e en seus termys, figresía de Seyoane Barán*, ano 1332.⁶

Pontenoufe é un dos lugares da parroquia da Xesta. O topónimo fai referencia a unha ponte sobre o río Asneiro, antigo Dezón ou Dozón. Constitúe un *unicum* no nomenclátor. A segunda parte do composto é resultado do xenitivo do nome persoal medieval de orixe xermánica *Anawulfus* (HGN, §13), formado por un primeiro elemento de etimoloxía dúbida, probablemente o gótico **ana* ‘avó, devanceiro’, e o segundo, máis coñecido, tamén gótico, *wulfs* ‘lobo’. Vémolo no latín medieval coas grafías *Anadulfus* e *Anagulfus*, que representan o mesmo nome. Boullón (1999, p. 131) recolle o primeiro, *Anadulfus*, cun único rexistro no ano 1000, un individuo dese nome na documentación de Carboeiro. Da variante gráfica *Anagulfus*, que Piel e Kremer atestan en Coímbra no ano 985 (HGN, §13), temos agora rexistro galego, e anterior ao portugués, nun *Anagulfus* do ano 915 na colección diplomática do convento do Pino de Monforte. A conservación do *-n-* intervocálico en *Pontenoufe* fai supoñer no nome persoal unha aférese da vogal inicial, como a referida para *Afonselle/Fonselle*, *Afonsín/Fonsín*. A grafía *Ponteanoufe* con que aparece no Catastro de Ensenada da parroquia da Xesta (1753) non corresponde a *Ponte + Anoufe* senón máis ben a *Ponte + a + Noufe*.

Sobre os topónimos compostos de *Ponte + a + segundo elemento* xa chamou a atención Sarmiento no *comento* do *Coloquio de 24 rústicos*: «Propiedad es de los gallegos, para nombrar un puente, usar frecuentemente de la voz *Ponte*, de la preposición

6 O editor (Fernández de Viana 2009, p. 311) identifica co lugar de Piño da parroquia de Vilatuxe unhas *hereditates de Pinol* dun documento do ano 1195, pero parece máis probable que se refira tamén ao actual Piñor ourensán da parroquia de Barrán, máis próxima de Dozón, pois entre as testemuñas do documento hai un *Petrus Muniz de Barrán*.

ad y del nombre del río» (1970, p. 185). A documentación histórica ou mesmo a fala local ofrécennos moitos exemplos de topónimos con esta construción, que non obstante non acadaron estatuto de oficialidade: *Pontabrués*, *Pontavalga*, *Pontavea...* mencionados por Sarmiento, ou *A Pontaúlla*, que xerou unha castelanización *Puente la Ulla*, consolidaron na escrita oficial as formas *A Ponte* (en Brués), *Ponte Valga*, *Pontevea*, *A Ponte Ulla*.

Na toponimia galega, o xenitivo dos nomes xermánicos en *-ulfus* produce un resultado con conservación do *l* implosivo (*Gondulfé*) e outro con vocalización e perda dese *l*. Esta segunda é a solución dos topónimos lalinenses: *Gondufe*, *Regoufe*, *Regufe*, *Pontenoufe*.

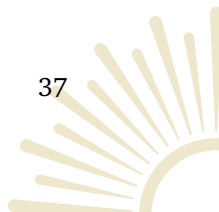
Ramil é unha das aldeas da parroquia de Gresande. É un topónimo que se repite en vinte e nove lugares no *Nomenclátor*, aos que debemos sumar compostos como *Castrorramil* en Xermade, *Fonte Ramil* en Ribeira e *Vilarramil* en Palas de Rei. Procede do xenitivo RAMIRI do nome persoal medieval de orixe xermánica *Ramirus* ou *Ranimirus*, o mesmo presente no nome da parroquia de Donramiro. A forma procedente do acusativo témola tamén no nome da parroquia de *Camporramiro* en Chantada e en *Castro Ramiro*, lugar na Estrada, ademais dunha variante *Ramilo* con disimilación de líquidas, nome de lugar e parroquia en Viana do Bolo e de lugar en Arteixo, xunto cun *Vilar Ramilo* en Zas. Estas formas proceden da forma latinizada do antropónimo, adaptado á segunda declinación latina. Tamén se declinou á xermánica, *Ramira*, *-anis*, e do xenitivo RAMIRANIS proceden os diferentes topónimos *Ramirás*: nome dun concello en Ourense, onde hai tamén o lugar de *Ramirás* e a parroquia de *Vilameá de Ramirás*, e coa solución occidental *Ramiráns*, dous lugares nos concellos da Estrada e do Porriño. Só coñecemos rexistros escritos do lugar de Ramil en Gresande desde o século XVI (PARES); outros topónimos idénticos rexístranse na Idade Media como *Ramiri* e xa como *Ramil*.

Regoufe é un lugar da parroquia de Moneixas. O *Nomenclátor* recolle outros tres lugares do mesmo nome nos concellos de Chantada, Ourense e Teo. Proceden do xenitivo RECAULFI dun nome persoal medieval de orixe xermánica *Recaulfus*, formado por un primeiro elemento **rec-* ou **recc-*, de significado controvertido, talvez relacionado co gótico *riqis* ‘escuridade’ ou *wrikan* ‘perseguir’, e o tamén gótico *wulfs* ‘lobo’ (HGN, §219; Boullón 1999, p. 388). Procede do mesmo nome persoal a partir dunha variante *Regulfus* o lugar de *Regufe*, na parroquia de Palmou. O *Regoufe* de Chantada é quizais o mencionado na documentación do mosteiro de Asma como

a vila *ubi habitabit Regaulfo* (ano 1073). Non sabemos a cal dos *Regoufe* se refire o sobrenome toponímico da cadea onomástica *Miguel Pérez de Regoufe*, ano 1299 (AHUS); é quizais o de Teo, presente tamén en *Alberte de Regoufe*, veciño de Luou (ano 1542, AHUS). O de Moneixas atéstase polo menos desde o século XIV na documentación de Oseira: *herdade de Regoufe a Santo Adraão de Moneixas*, ano 1348; *leira de chousa que jaz en Regoufe*, 1369; *enas chousas de Rigoufe*, 1371. O lugar de *Regufe* en Palmou é talvez o que vemos desde o século XIII tamén na documentación de Oseira: *Iohannes Fernandi, clerigo, de Regufe*, ano 1285; *o noso casar de Regufe, o qual foy de Johan Fernandes*, 1336; *Martin de Regufe*, 1362; *en Regufe, de dous casares dam tres teegas*, 1473. Temos un rexistro máis antigo nun *Arroio de Regulfi* da documentación do convento do Pino de Monforte, datado no ano 971.

Samprizón é unha das aldeas da parroquia de Lebozán. Hai outro Samprizón no concello do Corgo. Moralejo Lasso (1977, pp. 42, 46 n.10) suxire para este último un étimo *SANCTI PRISCIONI, que deduce dun portugués *Sampriz*, supostamente procedente dun haxiónimo *SANCTI PRISCI. Para os topónimos galegos non parece moi verosímil que se repita en dous lugares relativamente distantes un mesmo haxiotopónimo relativo a unha advocación relixiosa e a un nome persoal dos cales non temos a menor noticia documental. Nicandro Ares (2013, p. 1144) corrixe esa explicación de Moralejo e remonta o nome de *Samprizón* no Corgo ao nome persoal de orixe latina *Simplicius*, declinado en *-o*, *-onis*. A mesma explicación é válida para o topónimo de Lebozán, que tería entón como étimo un SIMPLICIÖNE, a forma do acusativo, ou SIMPLICIÖNI, no xenitivo analóxico dos da segunda declinación latina. Non coñecemos atestacións medievais deste topónimo; o do Corgo é talvez un *Sanpricion* do século XIII da documentación de Sobrado. No CODOLGA encontramos individuos chamados *Simplicius* en Galicia nos séculos IX e X pero carecemos de atestacións do derivado, que non obstante quizais debeu ter máis uso noutras áreas (cfr. o pintor siciliano *Simplicione da Palermo*, de comezos do século XVI), polo que parece máis probable que *Simplicionem fose unha simple variante declinativa de *Simplicium*, como propón Nicandro Ares, pois outros nomes persoais da Idade Media aceptaban unha dobre declinación en *-us*, *-i* e mais en *-o*, *-onis*, como *Sanctius/Sanctione* (Boullón 1999, p. 405).

Sante é o nome dun dos lugares da parroquia da Xesta. No *Nomenclátor de Galicia* repítese o topónimo como nome dunha parroquia no concello de Trabada e de lugares en Guitiriz, Maside, O Páramo, Silleda, Sober (*Sante de Abaixo* e *Sante de Arriba*) e Sobrado (repetido nas parroquias da Ciadella e de Grixalba), ademais

do de Lalín. Tamén está presente nos compostos *Vilasante*, nome de parroquia no Páramo, Cervantes e O Saviñao e de lugar en Trabada, e *Castrosante*, na Pobra do Brollón. Conteñen o xenitivo do nome persoal *Santus* ou **Sanctius* (Piel 1947, §379; Boullón 1999, p. 405). Como observa Piel, *sanctus* non tiña en latín o significado actual de ‘santo’, que só se difundiu co cristianismo desde comezos do século V, pois antes significaba ‘virtuoso, honesto, inocente’. Non dispoñemos de rexistros medievais do nome deste lugar da parroquia da Xesta. Outros *Sante* galegos atéstanse desde comezos do século XI (o de Sobrado: *villa Santi* no ano 1002).

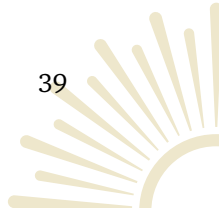
Senín é unha das aldeas da parroquia de Losón. No *Nomenclátor de Galicia*, *Senín* dá nome a outros cinco lugares e está presente en dous compostos, *O Corral de Senín* e mais *Vilasesén*. Un topónimo paralelo, pero con *a* na primeira sílaba, *Sanín*, dá nome a unha parroquia (Ribadavia) e a nove lugares. Dada a vacilación que observamos nos rexistros medievais tanto para os *Sanín* e *Senín* de hoxe, como para o nome da parroquia ribadaviense, que aparece indistintamente coas dúas formas, ás veces no mesmo documento (na colección de Melón: *Fernandus Fernandi de Senín, testis* e mais *Joanes Ariae de Sanín, testis*, ano 1203), parece que se pode atribuír unha orixe común aos diferentes *Senín* e *Sanín*. Son antropónimos de orixe xermánica, formados a partir das raíces *San-* ou *Sen-*. A primeira, *San-*, explícanla Piel e Kremer como posiblemente relacionada co gótico **swans* ‘cisne’ ou como variante de *son-*, tamén do gótico, relacionada ou ben con **sôna* ‘expiación’ ou ben con *sunus* ‘fillo’ (HGN, §230); a segunda, *Sen-* ou *Sin-*, vincularíase ao gótico *sineigs* ‘vello’ (HGN, §240). Boullón recolle na documentación galega un antropónimo *Saninus*, cun *n* só, «de atribución pouco clara» (1999, p. 407), nome dun *frater Saninus* en Carboeiro, ano 1135. A conservación da consoante nasal intervocálica no resultados *Sanín* e *Senín* esixe un étimo con *n* dobre. Existen exemplos paralelos como *Sennamirus*, con dobre *n*, fronte ao común *Senamirus*, cun *n* simple (HGN, §240) que permitirían considerar *Sanninus* e *Senninus* simples variantes de *Saninus*. Poderían ser formas hipocorísticas doutros antropónimos. Na documentación medieval vemos un exemplo con *e* na primeira sílaba e *n* dobre nun *Dominicus Johannis, dictus Sennino* (ano 1279, Ferreira de Pallares).

Sonxil é un lugar da parroquia de Noceda, que constaba como *Xonxil* nos nomenclátors recentes. Rexístrase como *Sonxill* e *Songill* nos Apeos da casa de Lemos en Deza, no século XVII, e como *Songil* no Catastro de Ensenada e nos nomenclátors ata o de 1980. Non temos certeza de que sexa unha *uilla de Sonagildi* do ano 975 que vemos no CODOLGA, que en calquera caso sería outro lugar homónimo hoxe

non identificado. A variante *Xonxil*, co *s*- inicial etimolóxico palatalizado, é resultado dunha asimilación consonántica provocada pola palatal da sílaba seguinte, coma en *asexar* e *axexar* ou en *Seixo* e *Xeixo*. Contén o resultado do xenitivo do nome persoal medieval de orixe xermánica *Sonegildus*; dubídase se o seu primeiro elemento procede do gótico **sôna* ‘expiación’ ou de *sunus* ‘fillo’; o segundo elemento, *-gildus*, común na onomástica gótica, relaciónase cun verbo **geldan* ‘valer’ (HGN, §246; Boullón 1999, p. 419). No CODOLGA vemos numerosos exemplos do emprego deste nome persoal en Galicia nos séculos X e XI, entre eles un señor *Sonegildo* (*ego Sonegildo e uxor mea Ledegundia*, 1082) dos documentos de Oseira e Dozón, con propiedades en diferentes lugares de Deza. Ademais do topónimo de Lalín, Piel e Kremer atribúen a este antropónimo de orixe xermánica un cognado *Suxil* no concello de Cervo e un *Sugilde* portugués en Braga, atestado como *Soegildi* en 1258. Podemos engadirllas *Xuxilde*, en Palas de Rei, con palatalización da consoante inicial.

Tain é unha das aldeas da parroquia de Doade. O *Nomenclátor* recolle o mesmo topónimo como nome de poboacións nos concellos de Allariz, A Caniza, Coles e Friol. Joseph Piel, aínda que tamén admite a posibilidade de que remonte ao xenitivo de *Tadinus* ou *Tadinius*, derivado de *Tadius*, asócio ao nome persoal *Taginus*, (1947, §409). Carlos Búa atribúelle orixe hispánica prelatina a este nome *Taginus*, documentado pola epigrafía en Salamanca e en Cáceres, e vincula con el os topónimos *Tain* (2019, p. 134). Debemos considerar que tamén é posible que o topónimo proceda dun xenitivo TANINI, pois polo CODOLGA sabemos que tivo uso na Galicia medieval un antropónimo *Taninus* (ano 935) e o correspondente feminino *Tanina* (ano 936). O lugar de *Tain* do concello de Coles atéstase desde antes do ano 1000 coa mesma forma actual (*unum in Tain et aliud in Fonte Felici*, ano 980), que non permite saber cal era a consoante intervocálica perdida.

Toimil é unha aldea da parroquia de Galegos. O *Nomenclátor* recolle outros tres lugares con este nome nos concellos de Begonte, Paradela e Xove, e outros tantos coa variante *Tuimil*, un en Bóveda, onde dá nome á parroquia, e outros dous en Redondela e Valdoviño. Proceden do xenitivo TEODEMIRI do nome persoal de orixe xermánica *Teodemirus*, constituído no seu primeiro elemento por unha forma do gótico *piuda* ‘pobo, xente’ e no segundo polo frecuente *-mirus*, do gótico *mêreis* ‘famoso, célebre’ (HGN, §271; Boullón 1999, p. 428). Na documentación medieval o antropónimo atéstase como *Tuimirus* (ano 1044), *Tuimiru* (1223). O lugar de *Toimil* en Valdoviño, que se rexistra na documentación de Lourenzá como *Toimir* (ano 969), *in terra de Trasanquos in uilla de Toimir* (1199), *uilla Tuimir* (séc. XII),

Toymill (1266), deu orixe a un topónimo veciño constituído polo xentilicio derivado co sufixo correspondente ao latín *-anos*, *Timiraos* (*Tuimiraos* en 1498, *Tumiraos* en 1501). Dos rexistros medievais coñecidos destes topónimos non podemos atribuír con certeza ningún deles ao *Toimil* da parroquia de Galegos. En datas máis tardías, refírese sen dúbida ao de Lalín o que vemos en cadeas onomásticas como a dun *Gregorio de Toimil*, ano 1627 (ARG).

Vilacrespo é nome dunha das aldeas da parroquia de Anzo. O seu segundo elemento, *Crespo* (< lat. CRISPUM ‘de cabelo rizado ou crecho’) tivo uso como nome persoal (Boullón 1999, p. 180) e sobre todo como sobrenome; hoxe é apelido relativamente común en Deza. O *Nomenclátor* recolle unha parroquia chamada *Crespos* no concello de Padrenda, topónimo probablemente motivado polo sobrenome aplicado a unha familia, e na mesma parroquia o lugar de *San Roque de Crespos*, capital municipal, ademais doutros lugares tamén chamados *Crespos* en Mondariz, Outes e Rairiz de Veiga, da mesma orixe. *Crespos* era tamén o nome dunha aldea en Breixa, Silleda, que figuraba nos nomenclátors ata o de 1930. Este *Vilacrespo* de Anzo constitúe un *unicum*; ha de deber o seu nome ao apelido ou sobrenome dos seus primeiros habitantes. Non se recolle nos nomenclátors ata o de 1960 e non consta nin como núcleo habitado nin como microtopónimo no Catastro de Ensenada da parroquia (1753), de onde se deduce que quizais naceu máis tarde desa data. É de subliñar que o topónimo de Anzo aparece sempre coa forma *Vilacrespo*, sen castelánización en *villa*- do primeiro elemento.

Vilasancho, nome dun dos lugares da parroquia de Sello, é un composto paralelo do anterior, neste caso a partir do antropónimo *Sancho*, procedente do latino **Santiustius*, derivado de *Sanctus* (Boullón 1999, p. 405). Entre os topónimos derivados deste nome persoal recolle Piel (1947, §379) o topónimo ferrolán *Vilasanche*, composto polos mesmos elementos pero co antropónimo na forma procedente do xentivo. Esa morfoloxía delátao como topónimo máis antigo, posiblemente do primeiro milenio, mentres que o *Vilasancho* deza, co antropónimo na súa forma común, procedente do acusativo, é sen dúbida moito máis recente. Tamén carecemos de rexistros históricos deste topónimo, que non figura en nomenclátors anteriores ao de 1960, onde se recolle como simple *Sancho*, o mesmo que nos posteriores ata o de 1990.

Vilatuxe é nome de parroquia, coa advocación de San Lourenzo. Contén tamén un composto de *villa* cun segundo elemento que procede do xentivo dun nome persoal. A forma castelánizada *Villatuje*, que figuraba nos nomenclátors, podería

facen pensar no xenitivo do nome *Teodigijs*, pero os rexistros medievais, coa sibilante xorda, grafada *x*, contradín esa etimoloxía e levan a *Teodiscus*. É un antropónimo medieval de orixe xermánica, formado coa raíz *teud-*, *teod-*, do gótico *þiuda* ‘pobo, xente’ (HGN, §271) e o elemento *-iscus*, de orixe discutida, quizais do sufixo derivativo xermánico *-isc* ou adaptación dun diminutivo latino en *-iscūlus* (Boullón 1999, p. 429). Na documentación relativa a Carboeiro consta un individuo co nome de *Todixu* (ano 788), máis próximo á forma romance do antropónimo e á do topónimo *Vilatuxe*, como observa Nicandro Ares (2013, p. 958). Nas coleccións documentais dos mosteiros de Oseira e de Dozón temos rexistros medievais do nome desta parroquia: *sancto Laurencio de Villa Tuixe*, ano 1272; *San Lourenço de Villatuyxe*, 1347; *San Lourenço de Villatuxe*, 1352. Nos Apeos da casa de Lemos en Deza, do século XVII, alternan *Vilatuxe*, *Bilatuxe* e *Villatuxe*. No Catastro de Ensenada consta como *Villatuge* e como *Villatuje* nos nomenclátors dos séculos XIX e XX.

Xaxán é outra das parroquias de Lalín, coa advocación de Santa María. Historicamente era un lugar da parroquia da Pena (San Cristovo), desaparecida coa reorganización parroquial que seguiu á creación da moderna parroquia das Dores no núcleo urbano de Lalín. Así nolo mostran os rexistros escritos, da documentación medieval ao Catastro de Ensenada. O topónimo é un *unicum* no *Nomenclátor de Galicia*. Non garda relación co nome do *monte Ghaghán*, no Morrazo, que coñeceu unha variante *Xaxán* actual, idéntica ao noso topónimo, caracterizada como *ultra-galeguismo artificial* por Elixio Rivas apoiándose en atestacións medievais (1982, p. 356). O nome da parroquia lalinense é un topónimo diferente, dados os rexistros que nos ofrecen as coleccións diplomáticas de Oseira e de Dozón, aínda que dubidemos se nalgún dos escritos en latín a grafía <i> representa na fala unha semivogal ou xa a consoante palatal romance: *medio de Iaian et medio de Carragoso*,⁷ séc. XII; *duo casalia in Saa, aliud in Oor*,⁸ *aliud in Iaiam*, 1226; *afforamos a vos, Johán Martineσ*,

7 Carragoso de Arriba é un lugar da parroquia de Xaxán, Carragoso de Abaixo da de Lalín.

8 Os *Saa* e *Oor* do documento son parroquias de Dozón. O nome da segunda é probablemente un antropónimo. Na división en condados altomedieval da diocese de Lugo, anos 569-572, sinalase a estrema de Deza coa terra de Cusanca (o actual termo municipal do Irixo) no macizo montañoso denominado *Monte de Dozón: per illa serra usque in Monte de Cusanca et hoc modo concludit Monte de Deçón*. Pódese identificar ese *Monte de Deçón* co actual *Monte do Castro*, un dos marcos da división diocesana entre Lugo e Ourense, ao sueste da parroquia do Castro (San Salvador), onde se encontra a vila homónima, capital do concello de Dozón. En documentos de Dozón do século XII, ese monte denomínase *Honore* en latín: *in territorio Dezon, sub-tus monte Honore, concurrente ad ecclesia Sancti Salvadoris* (ano 1133, CODOLGA). *Honore* parece remitir ao xenitivo dun nome persoal de orixe latina *Honorius*, igual ca o nome do lugar de *Or*, en Leiro, Rianxo.

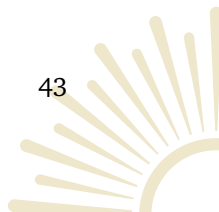
*clérigo de San Cristovo da Penna, os nosos cassares de Jagán, que he na dita friguysya, 1350. Nos séculos XIII e XIV usouse na zona como medida a «tega de Xaxán»: de renda cada ano II quarteiros pela tega de Jagán, que leva quatro ceremís dereytos, 1295; dúas de centeo pella tega de Jajam, 1357. Nicandro Ares, malia mencionar a atestación Iaiam de 1226, suxire un étimo Johannes Johannis que é foneticamente moi improbable (2013, p. 959). Boullón considera sobrenome procedente do antigo francés *jayant* (hoxe *géant*), do latín GIGANTEM, o segundo nome dun individuo mencionado como *Pelagio Iayan* e *Pelaio Iaian* en Sobrado en 1192, aínda que tamén admite a posibilidade dunha orixe toponímica, relativa ao topónimo deza (1999, p. 267). As características dialectais de Deza fan verosímil para *Xaxán* un étimo en *-anem* ou *-ani*, isto é, o acusativo ou o xenitivo dun nome persoal, quizais correspondente a un nominativo *Iaia*, de xeito que a consoante nasal non formaría parte do lexema, senón do morfema declinativo. En documentos da Catedral de León e mais de Sahagún dos séculos X e XI encontramos un nome persoal *Iaia*: *nos Iaia et Hordonio*, ano 943; *ego Iaia*, 943; *Iaia testis*, 964; *Iaia*, 1065. Tamén se empregou como nome feminino: *Ego Pelagio Sabez una pariter cum uxor mea Iaia*, 1098. Xa en Galicia, documéntase en Mondoñedo un *Petro Iaia et uxore sua Maria Pelagii*, séc. XIII, que é o mesmo individuo que consta como *Petri Iaia* (*Iagia* noutra lectura) en 1258 e como *Petro Iohannis dicto Iaia* en 1266. Fóra de Boullón (1999), non atopamos este nome en ningún repertorio onomástico; a súa estrutura, repetición de dúas sílabas idénticas ou moi semellantes, é propia dos hipocorísticos.*

Xirón é o nome dun dos lugares da parroquia de Cercio. Nos nomenclátors dos séculos XIX e XX, onde consta como *Girón*, incluíase ata o de 1940 na hoxe

O resultado galego dese *Honore* rexístrase desde o século XIII: *duo casalia in Saa, aliud in Oor*, ano 1226; *ecclesia Sancti Saluatoris et in tota feligresia de Door* [sic], 1242; *Castro sub aula sancti Saluatoris de Hoor*, 1277; *in villa de Oor, Sancti Saluatoris de Oor*, 1250; *Estevo Peres de Sam Salvador do Omr... sub signo de San Salvador do Hoor*, ano 1333. A partir do século XVI, o nome da parroquia rexístrase como *San Salvador de Oó* co *-r* final perdido. No *Interrogatorio* do Catastro de Ensenada (1752) lese: «*San Salvador de Ó*, de el Real Coto de Dozón, provincia de Lugo». A forma monosilábica é resultado de interpretar como artigo a primeira das vogais: *San Salvador do O*. E ese *do O* castelanízase como «de la O», igual ca na advocación mariana de *Nosa Señora do O*, isto é, como referencia ao nome da letra. Deste xeito, en todas as fontes oficiais desde o século XVIII aparece o nome da parroquia castelanizado como «San Salvador de la O». Como «*La O*» figura no nomenclátor de Floridablanca (1789), no diccionario xeográfico de Miñano (1826), no mapa de Fontán (1845), no diccionario de Madoz (1846-50) e en todos os nomenclátors oficiais ata o do ano 1986. Na actualidade o nome da parroquia é *O Castro*, polo nome da súa poboación principal, que foi sede da casa consistorial desde a creación do concello de Dozón en 1836, o que motivou un falso composto «Castro-Dozón» (con guión) ou «Castro de Dozón» (así consta, por exemplo, no mapa de Fontán). O lugar do Castro non se atopa na parroquia de Dozón, aínda que é a capital do concello dese nome.

desaparecida parroquia de Palio, baixo a advocación de Santa Baia, que a partir do nomenclátor de 1950 ten o seu territorio dividido entre as parroquias veciñas de Cercio e Rodís. *Xirón* constitúe un *unicum* na toponimia galega dos núcleos de poboación. Os rexistros escritos que se coñecen do topónimo son serodios; en tanto non se dispoña de atestacións medievais, todo o que se diga da súa orixe é moi provisional, e non podemos descartar unha procedencia non antroponímica. Se vén dun nome persoal, probablemente garda relación co dun *Geron Suariz* documentado en Celanova no ano 986. Outros rexistros medievais en que está presente son cadeas onomásticas onde aparece como sobrenome, acaso orixinado no topónimo: *Roderico Gundisalui Giron*, ano 1266; *Alvaro Giron*, 1466. Albertos Firmat (1966, p. 119) dá conta de nomes como *Gerus* e *Geronius* presentes na epigrafía e explícaos como préstamos helénicos no latín, formados a partir do substantivo grego γέρων ‘anción’.

O *Xubín* é un dos lugares da parroquia de Bendoiro. Non coñecemos rexistros anteriores ao século XIX, e só consta como núcleo de poboación no dicionario xeográfico de Madoz (1846, T. IV, s.v. *Bendoiro*) e nos nomenclátors do século XX, onde aparece castellanizado como *Jubín*. Contén o resultado do xenitivo IOVINI do nome persoal de orixe latina IOVINIUS ou IUVINIUS, derivado do teónimo *Iovis*, que segundo Joseph Piel se empregaría entre os cristiáns non como referencia ao deus pagán senón co significado de «o que naceu numa quinta-feira» (Piel 1947, §178). Ademais do de Bendoiro, *Xubín* é nome doutras cinco localidades galegas, nos concellos de Abadín, Cenlle, Guntín, Oleiros e Silleda. Piel atribúe tamén a este nome o topónimo *Jubiño* (hoxe *Xuviño* no *Nomenclátor*), en Poio, este a partir da forma do acusativo, e o segundo elemento de *Vilarxubín*, na Fonsagrada. Quizais poidamos engadir *Arxubín*, en Quiroga, se como parece procede dun AGRUM IOVINI. A diferenza dos outros *Xubín* galegos, o de Bendoiro emprégase con artigo, o que fai pensar que puido vir motivado por un propietario con ese apelido ou sobrenome de orixe toponímica (cf. un *Martino Martini dicto de Iovin*, ano 1325, AHUS), talvez orixinario do *Xubín* de Silleda ou máis verosimilmente do de Cenlle, pois este lugar de Bendoiro é inmediato á antiga vereía do Ribeiro a Santiago pola Ponte Ulla. Outros *Xubín* galegos rexístranse desde polo menos o século X (*villa de Iubini*, ano 969; *villa de Iubini*, 1009); o de Cenlle vémosto como *Iovin* no século XII: *in episcopatu Auriensi villas de Amaranti, de Iovin*, 1181.

Conclúo cunha breve referencia ao traballo que queda por diante de sistematización, xeorreferenciación e regularización escrita da microtoponimia. Os nomes das entidades de poboación e os topónimos de importancia, malia as deturpacións castellanizantes, manteñan certa fixación porque contaban cunha continuada tradición escrita. Os microtopónimos non adoitan contar con ela, polo que están máis expostos a alteracións cando son opacos e non teñen correspondencia na fala, e a diferenza das castellanizacións ou desgaleguizacións deliberadas que afectaron á toponimia maior, operou e opera neles un proceso de castellanización menos evidente. Cando un nome se volve opaco e os falantes non lle recoñecen familia léxica, tenden a acomodalo a outra familia existente. É o que Corominas denominou *metacedeuse* ou cambio de parentesco léxico, seguindo a Jakob Jud e matizando o que comunmente se denomina *etimoloxía popular*. Neses casos adoita ocorrer que os termos orfos de familia léxica se acomodan a unha nova, pero na actualidade pode ser unha nova familia léxica xa non da lingua galega, senón da castelá. Inflúen naturalmente prexuízos inconscientes relacionados coa diglosia, como os que levaban aos informantes do traballo de campo de hai corenta anos a responder cousas como «Ser é *Otero*; nós dicimos *Outeiro* pero ser é *Otero*». Ilustra eses procesos o nome dun lugar da parroquia viguesa de Matamá, rexistrado como *Xubalbido*, *Subalbido*, *Suborbido* e outras variantes, que moi probablemente contén un derivado colectivo en -ĒTU da planta chamada *xilbarba* ou *xilbarbeira*, *Ruscus aculeatus*, tamén coñecida como *azoutacristos*, que debe o seu nome ao latín IOVIS BARBA ‘barba de Xúpiter’. Este colectivo fitotoponímico incorporouse aos nomenclátorees como *Sub-Olvido*, cun guión despois do *b*, e desa interpretación que viu nel a preposición *sub-* saíu o *Suolvido* actual, prescindido xa do *b*, e así consta no *Nomenclátor de Galicia*.

Falei no inicio da dimensión identitaria dos topónimos e da carga emotiva que teñen para nós os nomes propios que designan escenarios das nosas vivencias. Cadaquén ten os seus, naturalmente. Permítanme que poña o ramo a esta intervención cun poema de *Libra*, do ano 2000, sobre algúns nomes de lugares de Deza dos cales se falaba con frecuencia na casa na miña infancia:

Tópica da casa

Terras que desde o Carrio escorregan ao Arnego,
zarras, sotos, devesas, pomares, centeeiras,
pardíñeiros escuros onde funga a curuxa
e o paspallás buliga entre o millo e a veza.

Lugares e labores do sangue antepasado,
barro de que estou feito, raíz, carnaz, carozo,
estribeira da idade, faiado dos antontes,
remoto manancial das bágoas dos meus ollos.

Abeirado horizonte da cabal cepa mestra,
corda deste falar, sabugo destes xornes,
da atávica bigornia sobe a calor ao peito
se na luz do serán soletreo os teus nomes

e asoma a cerna á voz conforme os vou dicindo,
Palmou, Toiriz, Quintá, Besexos, Campo, Carbia,
Portafixón, Mosteiro, Coto de Barrio, O Vento,
Pena Redonda, O Piago, A Ponte da Campaina,

As Seixas, Santo André, O Camballón, Fornelos,
Cercio, Brántega, As Cruces, Galegos, A Goleta,
Bermés, Mouroces, Erbo, O Cello, Val do Carrio,
Pena Guntín, Abonxo, Cumeiro, Carmoega.

Riolas de romeiros atravesando os séculos
achegan ata aquí esa ingrávida herdanza.
Coa friaxe do inverno baixan do monte os lobos
a axexaren a xente no bosque das palabras.

REFERENCIAS

- Abascal Palazón, Juan Manuel (1994). *Los nombres personales en las inscripciones latinas en Hispania*. Anejos de *Antigüedad y Cristianismo*, II. Murcia: Universidad de Murcia / Universidad Complutense de Madrid. <https://doi.org/10.6018/ayc>
- AHUS = *Arquivo Histórico Universitario de Santiago de Compostela*. Disponible en <https://arquivo.usc.es/ahus2>
- Albertos Firmat, María Lourdes (1966). *La onomástica personal primitiva en Hispania. Tarraconense y Bética*. Salamanca: C.S.I.C. / Instituto Antonio de Nebrija.
- Apeos da casa de Lemos en Deza (1679-1683) = Apeos de los términos y propiedades de la mayordomía de Lalín y Deza en el reino de Galicia, propiedad de los Condes de Lemos, mandado realizar por Ana de Borja Centelles, madre y tutora de Ginés Fernández Ruiz de Castro, Conde de Lemos. Archivo Histórico de la Nobleza, ES.45168.AHNOB//LEMOS,C.1,D.1.

- Ares, Nicandro (2013). *Estudos de toponimia galega*. A Coruña: Real Academia Galega. Ed. de Antón Santamarina. Vol. 1: <https://doi.org/10.32766/rag.245> Vol. 2: <https://doi.org/10.32766/rag.261>
- ARG = *Arquivo do Reino de Galicia*. Disponible en <https://arquivo.galiciana.gal/arpadweb/gl/clasificacionJerarquica/clasificacion.do?idArchivo=4>
- Búa, Carlos (2019). *Toponimia prelatina de Galicia*. Anexo 78 de *Verba. Anuario Galego de Filoloxía*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- CODOLGA = López Pereira, E., Díaz de Bustamante, J.M. e Carracedo Fraga, J., dir. (1994-). *Corpus Documentale Latinum Gallaeciae*. Disponible en <https://corpus.cirp.es/codolga/>
- Cortese, António A. (1912). *Onomástico medieval portugués*. Separata do *Archeologo Português*, vol. VIII e seguintes. Lisboa: Imprensa Nacional.
- DdD = Santamarina, Antón (2003): *Dicionario de dicionarios*. Disponible en <https://ilg.usc.gal/ddd/>
- Fernández de Viana y Vieites, José Ignacio (2009). *Colección diplomática do mosteiro de San Pedro de Vilanova de Dozón*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Galiciana = *Galiciana. Arquivo dixital de Galicia*. Disponible en <https://arquivo.galiciana.gal/>
- García Tato, Isidro (2004). *Las encomiendas gallegas de la orden militar de San Juan de Jerusalén. Estudio y edición documental*. Santiago de Compostela : Instituto de Estudios Gallegos “Padre Sarmiento”.
- González González, M. (dir.). *Dicionario da Real Academia Galega*. A Coruña: Real Academia Galega. Disponible en <https://academia.gal/dicionario>
- HGN = Piel, Joseph M. e Kremer, Dieter (1976). *Hispano-gotisches Namenbuch*. Heidelberg: Carl Winter Verlag.
- Marqués Valea, Xulia (2004). *A toponimia de Trabada (Lugo)*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- Moralejo Lasso, Abelardo (1977). *Toponimia gallega y leonesa*. Santiago de Compostela: Editorial Pico Sacro.

- Palacio, Antón (1981). *Toponimia del ayuntamiento de Pantón (Lugo)*. Tese de doutoramento inédita. Universidade de Santiago de Compostela.
- PARES = *Portal de Archivos Españoles*. Disponível en <https://pares.culturaydeporte.gob.es/>
- Piel, Joseph M. (1947). *Nomes de possessores latino-cristãos na toponímia asturo-galego-portuguesa*. Separata de *Biblos*, XXIII(1), 1433-202; XXIII(2), 283-407. Coimbra: [s.n.].
- Piel, Joseph M. (1982). Respiga de antropto-toponímia galega de orixe latina. *Verba. Anuario Galego de Filoloxía*. 9, 125-151.
- Piel, Joseph M. (1984). Novísimas achegas à historia da tradición antropto-toponómica mais antiga latina no noroeste Galaico. *Verba. Anuario Galego de Filoloxía*. 11, 5-24.
- Rivas, Eligio (1982): *Toponimia de Marín*. Anexo 18 de *Verba. Anuario Galego de Filoloxía*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Sarmiento, Fr. Martín (1970). *Colección de voces y frases gallegas*. Salamanca: Universidad de Salamanca. Edición e estudo de J. L. Pensado.
- Schulze, Wilhelm (1966). *Zur Geschichte Lateinischer Eigennamen*. Berlín / Zúric / Dublín: Weidmann.
- Solin, Heikki e Salomies, Olli (1988). *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*. Hildesheim / Zúric / Nova York: Olms-Weidmann.
- TMILG = Varela Barreiro, Xavier, dir. (1993-). *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*. Disponível en <https://ilg.usc.es/tmilg/>

Resposta do excelentísimo señor don
Antón Santamarina

Señor Presidente da Real Academia Galega,
señoras e señores académicos, señoras e señores.

É para min unha honra que esta corporación me designase para dar resposta ao discurso que acabamos de oír, de Gonzalo Navaza, no acto da súa recepción como membro de número. Xa era membro correspondente e coñecido dos señores académicos, pois pertence desde hai anos ao Seminario de Onomástica e é autor de publicacións da propia Academia, que viron a luz como monografías (en libro) ou ben como artigos no *Boletín* ou nos *Cadernos de lingua*. Na proposta como candidato, da que fun asinante, fixemos constar outros méritos que os señores membros da corporación tiveron en consideración e que nesta sesión pública me permito recordar.

Gonzalo Navaza Blanco naceu en Lalín hai 65 anos. Fixo os estudos de Filoloxía Hispánica na Universidade de Santiago de Compostela, onde se licenciou en 1979. Nesa mesma universidade conseguiu o título de doutor en 1998, cunha tese sobre a mesma materia do discurso que acaba de pronunciar, a toponimia. Despois de exercer por algúns anos como docente no ensino medio incorporouse á Universidade de Vigo, na Facultade de Filoloxía e Tradución, onde é na actualidade profesor titular.

Desde 1982 foi construíndo un currículo empedrado de publicacións. As primeiras (desde 1982 a 2005), case todas en colaboración con outros docentes (varios son numerarios desta corporación), son de tipo escolar, manuais de ensino, tanto no campo da literatura como da lingua. Hai neste apartado unha quincena de textos. Neste mesmo apartado podemos lembrar tamén a súa participación como coordinador e coautor de dicionarios. A partir de 1990 comezan a aparecer contribucións do recipiendario no campo da investigación, tanto no aspecto literario como no lingüístico. Lémbroas aquí nun apertado resumo.

Entre as primeiras, as de tema literario, podemos lembrar aquelas nas que presta atención a figuras como Alfonso Castelao, Ánxel Fole, Álvaro Cunqueiro, Eduardo

Blanco Amor, Xosé Neira Vilas, Carlos Casares e Xosé María Álvarez Blázquez; dalgún deles é responsable da edición dalgunha obra e do estudo preliminar correspondente. Neste mesmo apartado tamén ten algunha noticia sobre dúas figuras do prerrexurdimento: Pardo de Andrade e Pedro Boado.

No campo da lingüística os seus traballos desenvólvense principalmente no tereiro da etimoloxía, algunhas veces sobre voces do léxico común, como é o caso da orixe de *pito caíro*, *estivada* ou *devecer*, pero na súa maioría pertencen ao campo da onomástica, tanto persoal (antroponomástica) como xeográfica (toponomástica); as dúas están moi vencelladas porque moitos nomes de lugar derivan de nomes de persoa —foi o tema do discurso— e, por outra parte, moitos apelidos proveñen de nomes xeográficos. Varios destes traballos publicáronse en forma de libro, tal é o caso d'*Os camiños da identidade. Toponimia de Reboreda* (2000), *Fitotoponimia galega*, que foi a súa tese de doutoramento (2006), *Toponimia de Catoira* (2007), *O nome dos lugares. Saiáns* (2011), *Beado. Toponimia do val de Fragoso* (2014) ou *Toponimia municipal. Os nomes dos concellos da provincia da Coruña* (2021). Pero a maioría dos traballos neste campo, varias ducias, teñen forma de artigo e viron a luz en revistas, actas e homenaxes. Non faltan entre estes traballos algúns que se refiren a aspectos xerais da onomástica, como é o caso da deturpación pola interferencia co castelán despois do século XVI e tamén os referentes ás retoponimizacións ou cambios de nome por decisión dunha autoridade (en xeral o rei) como é o caso de *Monforte*, *Baiona* e probablemente tamén o da cidade da *Coruña*.

Non é menor a súa contribución á restauración da toponimia galega no *Nomenclátor*, desde tempos que xa non recordo, se cadra 25 anos. E temos que lembrar tamén que é un dos autores do que vai ser un dicionario etimolóxico dos apelidos galegos que está agora en fase de revisión e que aparecerá na web desta institución.

Navaza compaxinou o traballo académico como docente e investigador co da creación literaria, tanto en prosa (*Erros e Tánatos*, *Santos e defuntos*) como en verso (*Fábrica íntima*, *Libra*, *Fábulas contadas*). Ten ademais dous textos de clasificación dubidosa nos que demostra a súa inusual habilidade para facer xogos de palabras: *A torre da derrota*, un libro de versos que se poden ler de dereita a esquerda ou de esquerda a dereita, e *Elucidario*, que é un divertido dicionario de palabras reais ou fabricadas.

Ademais de creador é notable o seu traballo como tradutor, tanto do inglés —Jack London, Arthur Conan Doyle, Daniel Defoe, Robert Graves, entre outros— como

do francés —Georges Perec, Michel de Montaigne ou Charles Baudelaire—, este último (*As flores do mal*) en versos consonantes, coma no orixinal.

Tanto no aspecto investigador coma no literario foi galardoado con importantes premios: co da Crítica Española, en 1991 e 2000, respectivamente por *Fábrica íntima* e por *Libra*; co Arcebispo San Clemente (1998) por *Erros e Tánatos*, co Losada Diéguez (2007) por *Fitotoponimia galega* e co da AELG (2009) por *As flores do mal*, por citar algúns deles.

Todo o anterior demostra que o recipiendario ten méritos abondo para ocupar unha cadeira no seo desta corporación.

E permítanme agora un comentario sobre o discurso.

Se non estou mal informado, é esta a segunda vez que se pronuncia un discurso de ingreso nesta Academia sobre un tema de toponimia. A anterior foi hai case cen anos, o 30 de novembro de 1926; o recipiendario daquela era don Fernando Martínez Morás, catedrático de Xeografía Económica de Escola de Comercio; o seu discurso titulábase *La toponimia de Galicia*, e foi contestado por don Eladio Rodríguez González. Publicouse trinta e seis anos despois na Habana (vinte e cinco anos despois de morto don Fernando), por iniciativa da Asociación Iniciadora y Protectora de la Real Academia Gallega, que polo que se ve aínda existía en 1962, data da publicación. O discurso de Martínez Morás ten trinta e dúas páxinas, dous terzos delas ocupadas en falar de xeneralidades; só se refire a topónimos e a súa orixe nas dez páxinas que van entre a 22 e a 31.

A comparación entre os dous discursos dámos pé para facer un breve excursus historiográfico sobre a toponomástica galega.

A toponomástica é unha ciencia nova posto que a etimoloxía (e dentro dela a rama da onomástica) tal como se entende hoxe, aínda que teñamos o antecedente de santo Isidoro que escribiu xa no século VII un libro enteiro sobre *Etimoloxías* (en realidade unha enciclopedia), non apareceu ata mediados do século XIX. A etimoloxía para Isidoro consistía en relacionar unhas palabras con outras dentro do propio sistema (no caso del o latín) por certo parecido fonético; así se explicaba por exemplo, que *homo* viñese de *humus*, porque estamos, segundo a Biblia, feitos de terra. Pero non foi ata principios do século XIX cando apareceu unha verdadeira ciencia etimolóxica como consecuencia de descubrimentos importantes no terreo da lingüística, a saber: (i) que pode haber parentesco xenético de varias linguas, mesmo moi distanciadas —como é o caso do sánscrito, o grego, o latín, o irlandés etc. —,

cousa que nas linguas románicas xa era unha evidencia para moitos, desde Dante; (ii) que as linguas cambian dunha maneira regular e non caprichosa e, polo tanto, que se poden mesmo reconstruír formas non documentadas (que no indoeuropeo son todas); (iii) que se hai excepcións aos cambios están motivadas polas analoxías; (iv) ademais, as leis fonéticas permiten discriminar as palabras patrimoniais —que circulan na lingua desde as orixes do idioma— das que se incorporan como préstamos, unhas veces dunha lingua veciña ou distante (*sarxento*, *fusil* ou *tomate*) e tamén das que, en idiomas como o galego ou o castelán, se incorporan como préstamos internos, pois proceden, sen cambiar nada, dunha fase antiga do propio idioma (o latín ou o galego antigo). Todo isto empezou a aplicarse ao estudo histórico das linguas só a partir do segundo decenio do século XIX, primeiro por filólogos alemáns e despois por outros.

Aos estudos toponímicos aplicáronse por primeira vez os achados da nova filoloxía en 1863 no libro *Die deutschen Ortsnamen* de Ernst Föstermann (1822-1906). Nos países románicos, Italia foi a que máis madrugou neste tipo de estudos; outór-gaselle o mérito de fundador da toponomástica románica a Giovanni Flechia (1811-1892), autor dun longo artigo de máis de 100 páxinas titulado “Di alcune forme de’ nomi locali dell’Italia Superiore” (1873), que versa precisamente sobre nomes de posesores, como o do recipiendario de hoxe. En Francia recoñéceselle o título de fundador a un sabio que non era do gremio da filoloxía, senón da historia, Auguste Longnon (1844-1911), autor de libros como *Étude sur les pagi de la Gaule* (1869-1872), *Géographie de la Gaule au VIe siècle* (1878), *Dictionnaire topographique du département de la Marne* (1891) ou *Atlas historique de la France depuis César jusqu’à nos jours* (1907). Nestes libros ten que identificar o nome dun *pagus* antigo citado por César ou por Gregorio de Tours co nome da aldea, da vila ou da cidade actual. Iso forneceulle material para outro libro xa propiamente toponímico: *Les noms de lieux de la France. Leur origine, leur signification, leurs transformations* (3 vols.) publicado de forma póstuma. Despois de Flechia e Longnon xa non se puido facer toponomástica especulativa como se facía antes.

Á Península Ibérica a toponomástica, como a filoloxía histórica en xeral, chegou algo máis tarde; e os que máis madrugaron nisto foron os cataláns. A primeira obra de toponomástica é tamén, coma no caso francés, dun historiador, Josep Balari i Jovany (1844-1904), autor dos *Orígenes históricos de Cataluña* (1897), onde analiza, entre outras cousas, os documentos da época condal de Cataluña (ss. IX-XII); nese libro inclúe unha primeira parte (270 pág.) que trata da etimoloxía e o significado

dos topónimos. O que veu despois de Balari en Cataluña é ben coñecido e no momento actual seguramente hai poucos países románicos que teñan algo semellante ao *Onomasticon Cataloniae* de J. Coromines, referente, obviamente, a todos os *països catalans*, inspirado segundo o propio Coromines no *Rätische Namenbuch* dos Grisons (1939-1986).

No dominio castelán o primeiro traballo mencionable neste campo é, como era de esperar, de Menéndez Pidal: “Sobre las vocales ibéricas ϵ y φ en los nombres topónimos” (*Revista de Filología Española*, 1918); o mesmo autor esclarece moitos topónimos tamén en *Orígenes del español* de 1926 (das 7400 palabras que ten o *index verborum* 2800 son topónimos, neste caso a maioría de orixe latina). E despois case hai que chegar á *Enciclopedia lingüística hispánica*, aparecida en 1960, para atopar contribucións importantes, non todas de españois.

No dominio portugués os achados da filoloxía alemá e francesa entraron, entre outros, da man de Leite de Vasconcelos (1859-1941), que xa dese 1883 se ocupou de «miudezas toponímicas», breves notas aparecidas en revistas; nunha delas anuncia que prepara *um livro de Toponimia portuguesa*, pero o certo é que nunca o publicou; incluíu os dispersos no tomo III dos *Opúsculos* en 1931. Merece ser citado tamén neste sentido J. J. Nunes (1859-1932), autor en 1921 dun artigo longo sobre “A vegetação na toponimia portuguesa” (150 bases léxicas) e outro algo posterior (1926) sobre a fauna no mesmo espazo. Por certo, estes dous filólogos (Leite e Nunes), xunto con Sarmiento e con Armando António Cortesão, autor dun *Onomástico português* de 1912, son os únicos toponimistas que puido citar Martínez Morás no seu discurso de ingreso de 1926.

Vindo xa ao caso de Galicia, deixando á parte Sarmiento, que no seu *Onomástico* dedica un terzo do libro, cheo de acertos, á toponimia, temos que recoñecer que os que primeiro prestaron atención ao noso patrimonio onomástico cos requisitos da nova metodoloxía non foron galegos nin residentes en Galicia. E tamén é verdade que a nosa onomástica non apareceu nun principio separada de portuguesa e da hispánica en xeral. Neste sentido, cronoloxicamente, podemos lembrar en primeiro lugar un alemán, Georg Sachs (1909-1939), filólogo de estirpe hebrea, discípulo de Ernst Gamillscheg (1887-1971) en Berlín antes da guerra, empregado da embaixada española desa cidade nos tempos en que Américo Castro foi embaixador (1931-1932). Gamillscheg tiña entre os seus intereses o estudo da pegada xermánica nos pobos románicos e é autor dun libro moi coñecido entre os romanistas: *Romania Germanica*

(1934-1936). Pois ben, no ano 1932 Sachs publica os resultados da súa tese, dirixida por Gamillscheg e titulada *Die germanischen Ortsnamen in Spanien und Portugal*. Estuda un total de 2400 topónimos (case o 100 por cento de posesores) hispánicos, dos que cerca da metade son galegos; o 46 por cento segundo a estatística do propio Sachs.

Permítome a impertinencia de inserir unha noticia que ten pouco que ver con Navaza e coa toponimia; refírese a un aspecto das biografías de Gamillscheg e de Sachs, relacionado con Galicia, e que nun discurso non lido iría como nota a pé de páxina.

Sobre Gamillscheg: tanto Vicente Risco, cando viaxou por Mitteleuropa, como Lois Tobío, mentres estudaba en Berlín, trataron a Gamillscheg; a Tobío invitouno a falar no seu Seminario e disertoulles sobre «El momento actual de la cultura gallega»; a Risco invitouno tamén ao Romanisches Seminar e algún *party* na súa casa. No ano 1931 Gamillscheg visitou Galicia e, seguramente invitado por Tobío, deu unha conferencia no Seminario de Estudos Galegos sobre «Galicia y la historia lingüística de los visigodos» na que, segundo Tobío «sinalou que as máximas concentracións deses topónimos [os xermánicos] dábanse en Galicia e no norde de Cataluña». Gamillscheg é coñecido entre nós porque tamén foi o director da tese de Margot Sponer, outra discípula, aínda que aría asasinada polos nazis uns días antes de acabada a guerra; a tese de Sponer foi sobre documentos medievais galegos; ten no n.º 37 de *Nós* (1927) un artigo sobre a súa estada en Galicia onde fala de pasada da castelanización da onomástica.

Sobre Sachs (ou os Sachs): polas leis raciais do 3º Reich Georg e a familia tiveron que emigrar, primeiro para Madrid (1933) e despois para Nova York (1937) onde el morreu dunha peritonite (1939). A súa muller Leonie, tamén hispanista, foi profesora no Hunter College, onde impartiu aulas de lingua castelá e literatura do Século de Ouro; non é difícil imaxinala falando co seu xefe, Emilio González López, de España, de Alemaña e do exilio. Un fillo de Georg e Leonie, Daniel Sachs, ten unha autobiografía, *Through Turmoil to Tranquility*, onde fala da familia e por suposto do pai. Leonie e don Emilio morreron o mesmo ano, 1991.

Volvo ao rego da toponomástica. Agora cítase pouco a Sachs porque existe o case exhaustivo *Hispano-gotisches Namenbuch* de J. M. Piel e Dieter Kremer, de 1976, pero ata esa data era de consulta inescusable; dos vinte e seis topónimos lalinenses que Navaza considera xermánicos, dezasete están no libro de Sachs, a maioría con étimo idéntico ao proposto agora por Navaza. Os outros nove son novos. Sachs foi o primeiro que revisou de forma pormenorizada os nosos nomenclatores aínda que fose só para buscar topónimos xermánicos.

E hai que recordar aínda outro alemán que xa mencionei, Joseph M. Piel (1903-1992), discípulo neste caso do romanista de Bonn W. Meyer-Lübke. En 1926 veu de lector para Coímbra e pouco despois (1933) comezou a publicar artigos sobre toponimia

latina e xermánica en Portugal. Non tardou en decatarse de que non se podía facer toponimia portuguesa sen ter en conta a galega e en 1937 comeza a incluír o adxectivo *galego* nos títulos dos seus artigos; o primeiro deles versa sobre o herdo latino na toponimia portuguesa e galega (“Lateinische Namengut in portugiesischen und galizischen Ortsnamen”). Hai que mencionar tamén nesta nómina de iniciadores da toponomástica galega o nome de Menéndez Pidal, autor dun coñecido artigo sobre “El elemento *-obre* en la toponimia gallega” (*Cuadernos de Estudios Gallegos* II 1947), e o nome de Abelardo Moralejo Lasso (1898-1983), zamorano, veciño de Santiago desde 1927, que a partir de 1944 comeza a publicar unha serie de artigos sobre toponimia, reunidos despois nun libro ben coñecido, *Toponimia gallega y leonesa* (1977).

A partir de 1937 (data do primeiro artigo de Piel con materiais galegos) fixéronse numerosos traballos sobre a nosa toponimia tanto de maneira específica como incluída na hispánica; moitos dos autores destes traballos seguramente non leron as obras fundacionais e metodoloxicamente instrutivas de Flechia ou de Longnon, pero si as dos que foron discípulos directos ou indirectos deles. Así é que podemos dicir que a día de hoxe (desde 1937) hai unha bibliografía sobre toponomástica galega equiparable en termos de cantidade e de solvencia científica á de calquera outro dominio románico. Na bibliografía deste discurso poden verse citadas algunhas entradas dese corpus bibliográfico toponímico galego. Poucos citan xa o discurso de Martínez Morás.

Polas entradas escolleitas polo recipiendario como mostra de topónimos orixinados en nomes de poseores poden comprobar as persoas oíntes e lectoras deste discurso cal é o seu método para elucidar a orixe destes topónimos opacos. Como se trata dun proceso de reconstrución en busca da forma orixinaria é forzoso aterse ás regras que proporciona a gramática histórica. Despois de aplicado este procedemento podemos non chegar a nada ou chegar a varios resultados todos eles verosímiles. No caso de palabras do vocabulario común, tratadas nos dicionarios etimolóxicos, a semántica pode vir no noso auxilio; no caso dos nomes propios a semántica serve de pouco. Por iso é necesario ter en conta, máis na onomástica ca no vocabulario común, as formas antigas; hoxe (ao contrario do que ocorría en tempos de Sarmiento, Martínez Salazar ou Martínez Morás) dispomos para Galicia de moita documentación medieval, latina e romance, e tamén máis moderna (catastros, apeos) onde documentar esas formas, e Navaza é particularmente habilidoso en exhumar os testemuños que aparecen nas cartas ou na epigrafía. Cando faltan estas documentacións

hai que buscar formas semellantes noutros dialectos ou noutras linguas. Só despois diso estaremos en condicións de avanzar un resultado seguro ou unha hipótese verosímil. Moitos tratadistas de toponimia poñen de manifesto este requisito; eu adoito citar o que di un filólogo suízo, colega de De Saussure en Xenebra e seguidor declarado de Flechia e de Longnon, Ernest Muret (1861-1940), nunha serie de conferencias pronunciadas en 1927 no Collège de France publicadas algo despois en libro (*Les noms de lieu dans les langues romanes*): «para que a interpretación dun topónimo nos satisfaga plenamente esiximos que non estea en contradición cos datos da lingua, nin cos da xeografía e da historia, nin co sentido común»; ou dito doutro xeito (tamén en palabras de Muret): «para que unha etimoloxía se impoña á nosa convicción non chega con gastar nela tesouros de enxeño, ten que estar fundada nun conxunto de datos concordantes e nun razoamento lóxico e persuasivo». As etimoloxías que propón Navaza cumpren os requisitos de Muret. Pode que algunha estea errada, porque a toponomástica é unha ciencia que ten os seus límites; hai moitos topónimos para os cales nunca será posible reconstruír un étimo a non ser por vía de hipótese. Pero aínda así, o toponimista ou o lector sempre terán algún tipo de satisfacción despois da busca (por parte do investigador) ou da consulta (por parte do lector). E válenme, para rematar, a propósito dos límites da ciencia, nomeadamente da onomástica, unhas palabras de Feixó no seu *Teatro* (tomo I, “Desagravio de la profesión literaria”): «Y aunque es cierto que en muchas materias no se puede descubrir el fondo o apurar la verdad, en esas mismas se entretiene el entendimiento con la dulce golosina de ver los sutiles discursos con que la han buscado tantas mentes sublimes».

A investigación de Navaza pode que non sempre consiga a verdade, pero déixanos sempre a *golosina* do seu sutil discurso.

Agradecido pola súa atención.

Real Academia Galega
Rúa Tabernas, 11
15001 A Coruña
www.academia.gal

REAL ACADEMIA GALEGA

